

Zoran P. RAŠOVIĆ*

UTICAJ NJEMAČKOG PROJEKTA GRAĐANSKOG ZAKONIKA NA PRAVILA MEĐUNARODNOG PRIVATNOG PRAVA U OPŠTEM IMOVINSKOM ZAKONIKU ZA KNJAŽEVINU CRNU GORU

Apstrakt: U drugoj polovini XIX vijeka, u Njemačkoj i u Crnoj Gori odvijale su se zamašne kodifikacione aktivnosti u oblasti imovinskog prava. Na početku 1874. godine je, radi izrade njemačkog građanskog zakonika, najprije obrazovana potkomisija, a nedugo zatim i komisija, sastavljena od najuglednijih pravnika Njemačke. S druge strane, knjaz Nikola je ovaj posao povjerio Valtazaru Bogišiću, čovjeku umom, naukom, energijom i odanošću potpuno doraslog.

Njemačka kodifikaciona komisija je završila posao krajem 1887. godine, kada je Nacrt građanskog zakonika predala njemačkom kancelaru Bizmarku. Uprkos brojnim kritikama, Nacrt je bio glavna osnova novoimenovanoj komisiji, koja je dobila sličan zadatak kao i prethodna. Za razliku od prve njemačke kodifikacione komisije, Bogišić je imao mnogo više uspjeha. On je nekoliko mjeseci kasnije svoje izvršeno gromadno djelo predao knjazu Nikoli. Djelo će doživjeti svjetsku slavu.

Poznato je da se Bogišić u toku rada na Zakoniku konsultovao sa članovima prve njemačke komisije oko pojedinih pitanja. U nauci su manje poznati rezultati tih konsultacija, a gotovo su ostali nerazjašnjeni uticaji njemačkog projekta građanskog zakonika na pravila međunarodnog privatnog prava u Opštem imovinskom zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru.

Pošto je o tim poglavljima njemačkog projekta upoznao knjaza Nikolu, Bogišić je dobio nalog da ova pitanja razradi i u crnogorskom zakoniku. Iz tzv. berlinskih čitanja, koja su se odnosila na pravila međunarodnog imovinskog prava, Bogišić je znalački crpio ideje za svoja rješenja. Mnoga od ovih rješenja su i danas aktuelna.

* Akademik Zoran P. Rašović, Redovni član Crnogorske akademije nauka i umjetnosti i redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Crne Gore

Ključne riječi: njemački projekat, međunarodno privatno pravo, Opšti imovinski zakonik, Bogišić, Njemačka kodifikaciona komisija

1. UVODNE NAPOMENE

U vrijeme izrade Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru (u daljem tekstu: OIZ), Bogišić je uspostavio tješnju vezu sa dvije kodifikacione komisije u Evropi: s njemačkom¹ i švajcarskom. Inače, poznato je da su u drugoj polovini XIX vijeka četiri države radile na sličnom poslu, i to: Ugarska, Njemačka, Rusija i Japan. Ovdje treba dodati, „zbog svoje znatnosti”, i švajcarsku komisiju za kodifikaciju obligacije, koja je „ne gledeći prethodne radove počela svoj rad 1868. god., a posljednji je projekat postao Zakon u sept. 1881”. Bogišić je slijedio rad švajcarskih komisija „preko jednog profesora ženevskog i preko švajcarske legacije u Parizu”.² Bogišić je imao saznanja i o radu ugarske i japanske komisije, istina u nešto manjem obimu.

Ugarska komisija je započela rad „negdje početkom sedamdesetih godina, ali nije još dovršen”. U Rusiji „bijahu sastavljene komisije (dvije) za ovaj rad tek 1883. godine; tek 1899. izašla je samo prva sveska”. U Japanu taj rad je bio povjeren pariskom profesoru Bossonnadeu 1873. godine, „pridavši mu jednu osobitu komisiju s kojom je on radio u Tokiju”. Taj projekat je završen 1893. godine, ali „kad je 1895^e imao stati na snagu bi

¹ Tanja Wagner, *Die Entstehung des Bürgerlichen Gesetzbuchs unter besonderer Berücksichtigung der darüber geführten Reichstagsdebatten*, Hausarbeit (Hauptseminar), 2007; *Thomas Vormbaum*, *Die Rechtsfähigkeit der Vereine im 19. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte des BGB*, Berlin/New York 1976; *Michael Behn*, *Die Entstehungsgeschichte der einseitigen Kollisionsnormen des EGBGB unter besonderer Berücksichtigung der Haltung des badischen Redaktors Albert Gebhard und ihre Behandlung durch die Rechtsprechung in rechtsvergleichender Sicht*, Frankfurt a. M. 1980; W. Schubert, *Materialien zur Entstehungsgeschichte des BGB*, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1978; M. Schmoeckel, *Auf der Suche nach der verlorenen Ordnung*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 2005; Davor Babić, *Međunarodno privatno pravo u Bogišićevom zakoniku*, Bogišić i kultura sjećanja — Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića, Zagreb, 2008; Maja Kostić-Mandić, *Međunarodno privatno pravo*, Podgorica, 2017; Lazar Glišović, *Nemački građanski zakonik — od pravnog partikularizma do kodifikacije građanskog prava*, *Strani pravni život*, br. 59/2015, str. 223–241.

² Napomena: Bogišić je ovu rečenicu precrtao.

sasvim ostranjen, i sastavljena nova komisija da izradi novi projekat". U Njemačkoj, i „nebrojeći rad oko Zakona o obavezama za sjevero njemački savez, koji je predhodio kodifikaciji, komisija je započela rad u Berlinu negdje 1872. god., svrši ga 1888^c, ali silni napadaji učiniše te je bio predat drugoj komisiji na preradu, i tako preraden stupiće na snagu 1. januara 1900, poslije maltene 30. god. rada". Ruska komisija je započela rad, pošto je svršeno prvo čitanje svoga projekta. U Pešti je bio „prolaskom dva puta, ali, i negledeći na poteškoće gotovo nepoznata jezika, on tu nije ostajao nego tek po 24 ure". Japanska komisija je bila daleko „a pogledom bar na njenu sistematizaciju, kao što je javljeno u predgovoru franc. prijevoda crn. Zakonika imao je on sam na nju odlučan upliv".³ Sa berlinskom komisijom, „koja nije dopuštala zagledanja u svoj rad ni samim njemačkim vladama, nije moguće bilo stupiti u savez, ali je on ipak bio u kolegijalnoj svezi sa jednim ili drugim iz članova komisije". Posebno je bio u dobrim odnosima sa sekretarom komisije g. Nojbauerom, sa kojim je bio u čestoj prepisci, a nerijetko je išao u Berlin na konsultacije.⁴

U Bogišićevom arhivu u Cavtatu nalaze se neobjavljeni zapisi o uticaju njemačkog projekta građanskog zakonika na pravila međunarodnog privatnog prava u OIZ-u. Vrijedni pažnje su i devetnaest pisama koje je sekretar njemačke kodifikacione komisije poslao Bogišiću. Ovaj rad je prvenstveno namijenjen djelimičnom rasvjetljavanju ovog pitanja, koje je danas ostalo gotovo nepoznato.

2. SASTAV I RAD NJEMAČKE KODIFIKACIONE KOMISIJE U PERIODU OD 8. FEBRUARA 1874. DO 27. DECEMBRA 1887. GODINE.

Stupanjem na snagu Ustava (1. januara 1871. god.) nastalo je njemačko carstvo. Tome je prethodilo pristupanje južnonjemačkih država Savezu sjevernih njemačkih država. Udruženim saveznim državama (njih 25) ostavljene su sve nadležnosti, osim onih koje su izričito ili analogno prešle na carstvo. Savezno vijeće je bilo najviši ustavni organ u zemlji. Zajedno sa Rajhstagom je vršilo i zakonodavnu vlast. Udrživanjem 25 država rasle su težnje ka većoj pravnoj ujednačenosti. Osnivanjem njemačkog carskog udruženja (1834. god.) učinjeni su prvi koraci ka ujednačavanju trgovinskog i privrednog prava. Trideset pet godina kasnije (1. januara 1869. god.)

³ Zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu (u daljem tekstu: ZBB HAZU), XIV/4.

⁴ ZBB HAZU, XIV/4.

usvojen je Nacrt zakona (koji je bio gotovo identičan u svim njemačkim državama), koga je Njemački rajh preuzeo kao Opšte privredno pravo. Radi bliskih veza preduzete su mjere i ka ujednačavanju obligacionog prava. Tim povodom je 1866. godine izrađen Nacrt, koji, ipak, nije postao zakon. Donošenjem važnijih sistemskih zakona uslijedila su i druga ujednačavanja. Od važnijih zakona izdvajamo: Krivični zakon Rajha (1871); Zakon o krivičnom postupku i Zakon o građanskom postupku (1877 — stupili na snagu 1879); Zakon o ustavu sudova (stupio na snagu 1879). Osnivanjem suda Rajha (1877/79) izvršeno je logično, praktično i simbolično krunisanje procesa ujednačavanja prava u brojnim pravnim oblastima. Međutim, žudnja za ujednačavanjem građanskog prava bila je sve veća.

U srcu Njemačke vladalo je rimsko pravo, ali ono nije bilo jedino. Pravni partikulizam je bio naglašen važenjem „ostatka zakona naroda”, starih pokrajinskih zakona, još starijih kodifikacija prevaziđenih gradskih zakona, privilegija i statuta. U centralnom dijelu Njemačke (sa preko 100 oblasti) važila su različita pravna pravila. Na istoku zemlje, pored dijela zajedničkog prava na obali Baltičkog mora i pored male oblasti na kojoj je važio Saksonski zakonik, važilo je neujednačeno prusko pokrajinsko pravo. Pored ovoga, važili su i neki izmijenjeni provincijalni zakoni i prava prastare forme iz minulih vjekova. Na zapadu zemlje, takođe i na sjeveru, na nekim ostrvima, važio je „zajednički zakon” i pruski zakon. U zapadnim oblastima duž Rajne važio je „Zakon Francuske”. Osim toga, 46% Njemaca je „svoj zakon” tražilo u izvorima sačinjenim na latinskom, grčkom i francuskom jeziku.

U skladu sa članom 4 (br. 13) Ustava iz 1871. godine, u nadležnosti Rajha je bila i materija obligacionog, krivičnog, trgovinskog i privrednog prava, kao i sudskog postupka. Međutim, nakon osnivanja, Njemački rajh je bio nadležan i za zajedničko građansko pravo. Njemački liberali Miquel⁵ i Lasker⁶ podnijeli su, u tom smislu, 1869. godine odgovarajući zahtjev. Uprkos neuspjehu, liberali su obnavljali zahtjev 1871, 1872. i 1873. godine. Usvajanje

⁵ Miquel, Johannes von (19. 2. 1828 — 8. 9. 1901) studirao pravo; 1838. priključivanje republikanskom pokretu, od kojeg se poslije okrenuo prema liberalizmu i nacionalizmu; član, 1857, Getingeške skupštine gradskih odbornika, 1865–1869 gradonačelnik Osnabrika; 1867–1882. član pruske kuće poslanika; zatim član u palati; osim toga 1867–1877 i 1887–1890 poslanik u Rajhstagu; zatim pruski ministar finansija, 1897–1901. zamjenik pruskog predsjednika vlade.

⁶ Lasker, Eduard (14. 10. 1829 — 5. 1. 1884) studirao matematiku, filozofiju a kasnije pravo; 1857. savjetnik u berlinskom Gradskom sudu; publikuje libelarno dobro; osnivački član Nacionalno-liberalne partije.

zahtjeva je bilo otežano zbog velike neujednačenosti građanskog prava u savezanim državama. Tim povodom, Pruska je, takođe, od 1871. godine insistirala na odgovarajućoj promjeni Ustava. Njoj je odgovarala izvjesna centralizacija kako na svojoj teritoriji (bila je podijeljena u tri pravne oblasti) tako i uopšte. Tome su se naročito protivile Bavarska i Vitenberg koje su se bojele gubitka vrhovne pravne vlasti na svojim teritorijama. Bojazan je bila naglašena i zbog eventualnog zahtjeva Pruske za povlašćenom pozicijom pri izradi građanskog zakonika. Pruska je ove sumnje vremenom raspršila.

Konačno, na sjednici Saveznog vijeća, održanoj 12. decembra 1873. godine, izglasana je izmjena čl. 4 (br. 13) Ustava (54 glasa za, 4 glasa protiv). Sjutradan je zasijedao pravosudni odbor radi dogovora o obrazovanju komisije za izradu građanskog zakonika. Osmog februara 1874. godine donesena je odluka o obrazovanju predkomisije. Za njene članove najprije su predloženi: Förster, (od 1868. savjetnik u pruskom Ministarstvu pravde,⁷ Goldschmidt⁸, tadašnji profesor na Univerzitetu Hajdelberg, Neumayr⁹, predsjednik Višeg apelacionog suda Bavarske, Kübel¹⁰,

⁷ Biografski podaci za sve članove pretkomisije i prve komisije uzeti iz djela: Tanja Wagner, *Die Entstehung des Bürgerlichen Gesetzbuchs unter besonderer Berücksichtigung der darüber geführten Reichtagsdebatten*, Hausarbeit (Hauptseminar), 2007.

Förster, Franz (1819–1878) studirao prava; do 1868. u praktičnoj pravosudnoj službi; onda savjetnik u pruskom ministarstvu pravde; mjerodavni autor nacrtu pruskog Zakona o sudskom ustavu; od 1874. do smrti radi u Ministarstvu obrazovanja.

⁸ Goldschmidt, Levin (30.5. 1829 — 16. 7. 1897), 1847. studirao medicinu; 1848. studirao pravo; 1851. disertacija; 1855. habilitacija u Hajdelbergu; tamo 1860. vanredni profesor, 1866. redovni profesor; 1870. savjetnik u Saveznom višem privrednom sudu u Lajpcigu, 1875–1892. Univerzitet Berlin, Katedra za privredno pravo; 1875–1877. istovremeno član Nacionalno-liberalne frakcije u Njemačkom Rajhstragu.

⁹ Neumayr, Ludwig Ritter (21. 3. 1810 — 4. 3. 1985), studirao pravo; 1835. viši savjetnik Apelacionog suda u Minhenu; 1838. viši savjetnik Okružnog i gradskog suda u Minhenu; 1840. u istoj funkciji u Apelacionom sudu u Pasau; 1845. savjetnik u Apelacionom sudu u Švabenu; 1849. savjetnik u Višem apelacionom sudu u Minhenu; 1851. ministarsko vijeće u državnom Ministarstvu pravde; 1858. tamo generalni sekretar; 1860. upravljanje Apelacionim sudom Gornje Bavarske; 1868. predsjednik Višeg apelacionog suda Minhen; 1871–1873. za Bavarsku u njemačkom Saveznom vijeću.

¹⁰ Kübel, Franz Philipp Friedrich von (19. 8. 1819 — 4. 1. 1884) 1836–1839 studirao pravo; 1840. odbrana doktorske disertacije; 1841. različita mjesta viši savjetnik; 1848–1851. zamjenik vrhovnog tužioca i član senata Bračnog suda u vitemberskom Višem tribunalu Štuttgart; 1852. viši pravosudni savjetnik; 1861. viši savjetnik u tribunalu i savjetnik u Višem tribunalu; 1871. predsjednik Višeg tribu-

predsjednik Višeg tribunala u Štuttgartu i v. Weber¹¹, predsjednik Višeg apelacionog suda Saksonije. Förster je zamijenjen u konačnom glasanju Saveznog vijeća 19. marta 1974. Schellingom,¹² tadašnjim predsjednikom Apelacionog suda u Halberštatu.

Pretkomisija je 15. aprila 1874. godine predložila da komisija ima najviše devet članova. Rad na Nacrtu građanskog zakonika bio bi podijeljen na više urednika. Potkomisija je smatrala da za osnovu, koliko je to bilo moguće, treba uzeti postojeće pravo. Njihov predlog i mišljenje je usvojio pravosudni odbor 9. juna 1874, a zatim i Savezno vijeće 22. juna iste godine.

Pravosudni odbor je članove prve komisije izabrao 30. juna 1874. godine. Ovu odluku je potvrdilo Savezno vijeće 2. jula 1874. godine. Komisija je najprije radila u sastavu: Roth¹³ i Schmitt¹⁴ za Bavarsku, Weber za Saksoniju, Kübel za Virtemberg, Windscheid¹⁵ i Gebhard¹⁶ za Baden,

nala i odbora Višeg pokrajinskog privrednog suda; 1877. zamjenik predsjednika Više tribunala; 1879. predsjednik senata na Virtemberškom Višem pokrajinskom sudu.

¹¹ Weber, Anton von, (1817 — 8. 2. 1888) dr prava, radio u saksonskoj pravnoj službi; učestvovao u izradi saksonskom zakonodavstva; duže vrijeme savjetnik u Apelacionom sudu Drezden, takođe i njegov predsjednik; 1871. predsjednik Višeg apelacionog suda Dezdena.

¹² Schelling, Hermann Ludwig von (19. 4. 1824 — 15. 11. 1908), dr phil. dr jur.h.c; radio u pruskoj državnoj službi; 1854. tužilac u Okružnom sudu Hehingen; 1861. u berlinskom Gradskom sudu; 1863. predsjednik Apelacionog suda u Glogau; 1864–1874. radi u pruskom Ministarstvu pravde; 1874. predsjednik Apelacionog suda Halberštat; 1875. zamjenik predsjednika Višeg tribunala Berlin; 1879. državni sekretar u pravosudnoj službi Rajha; 1889. pruski ministar pravde.

¹³ Roth, Paul Rudolf von (11. 7. 1820 — 28. 3. 1892), 1834 — 1840. studirao pravo; 1848. odbranio doktorsku disertaciju i habilitacija; 1850. profesor u Marburgu; 1853. profesor u Roštoku, zatim u Kilu; 1863. Katedra za njemačko pravo, bavarsko pravo i državno pravo u Minhenu.

¹⁴ Schmitt, Gottfried Ritter von (30. 9. 1827 — 25. 8. 1908), studirao pravo; radi na različitim sudovima; 1869– 1886 kao savjetnik u Apelacionom sudu u bavarskom Državnom ministratsvu pravde; 1874. ministarsko vijeće; 1883. predsjednik Višeg pokrajinskog suda extra statum; 1886. predsjednik Višeg pokrajinskog suda u Nirnbergu; 1891–1896. predsjednik Vrhovnog pokrajinskog suda Minhen.

¹⁵ Windscheid, Bernhard (26. 6. 1817 — 26. 10. 1892) 1836. studirao pravo; 1838. odbrana doktorske disertacije; 1840. habilitacija; 1847. vanredni profesor za Rimsko i Francusko pravo u Bonu, brzo poslije toga redovni profesor u Bazelu; 1852. u Grajfsvaldu; 1857. u Minhenu; 1871. u Hajderlbergu; 1874. u Lajpcigu.

¹⁶ Gebhard, Albert (3. 1. 1832 — 23. 10. 1907), studirao pravo; 1854. odbranio doktorsku disertaciju; 1856. referent u Višoj službi Emendingen; 1860. pripravnik

Johow¹⁷, Kurlbaum¹⁸, Pape¹⁹ i Planck²⁰ za Prusku. Za rajnsku zakonsku oblast, nakon određenog previranja, izabran je Derscheid²¹ na mjesto Baumeistera koji zastupa Hamburg.²²

u sekretarijatu u Ministarstvu privrede Badena; 1862. viši savjetnik za finansije u Upravi za carine; 1864. savjetnik u Okružnom sudu u Karlsruheu; 1868. ministarsko vijeće u Ministarstvu pravde Badena; 1890. redovni profesor u Frajburgu.

¹⁷ Johow, Reinhold Heinrich Sigismund (30. 5. 1823 — 12. 1. 1940), pripravnik u pruskoj državnoj službi; 1847. referent u Vijeću suda; 1849. viši savjetnik u berlinskom Apelacionom sudu; 1850. okružni sudija u Kiricu, kasnije premješten u Zigmaringen; 1857. tužilac u Hehingu; 1860. savjetnik Apelacionog suda u Pozenu; 1868. savjetnik vijeća suda u Berlinu; tamo 1869. savjetnik Višeg tribunala, mjerodavno učestvuje u izradi nacrtu Zakona o prinudnom izvršenju.

¹⁸ Kurlbaum, Karl Dietrich Adolf (1829 — 25. 11. 1906), 1850. pa sve do smrti u pruskoj pravosudnoj službi; od 1859. sudski viši savjetnik u Magdeburgu; 1859. tamo gradski i okružni sudija; 1864. savjetnik okružnog suda; 1869. savjetnik Apelacionog suda u Hamu; 1872. Ministarstvo pravde, tamo tajni savjetnik za pravosuđe, savjetnik i 1875. tajni savjetnik i viši pravni savjetnik; 1889. predsjednik Višeg pokrajinskog suda Štetin.

¹⁹ Pape, Heinrich Euard (13. 9. 1816 — 11. 9. 1888) studirao pravo; 1843. viši savjetnik u Višem pokrajinskom sudu; 1850. okružni sudija Pomorskog i privrednog suda u Štetinu; tamo 1856. savjetnik pri Okružnom sudu, nacrt zajedničkog njemačkog Zakona o pomorstvu; 1859. tajni pravni savjetnik i savjetnik u pruskom Ministarstvu pravde, član komisije za reviziju pruskog Zakonika o građanskom i krivičnom postupku, ovlašten od Pruske u Saveznom vijeću Sjevernonjemačkog saveza i Carinskom udruženju; nacrt zajedničkog njemačkog Zakona o pomorstvu; 1869. predsjednik Saveznog višeg privrednog suda.

²⁰ Planck, Gottlieb Karl Georg (24. 6. 1824 — 20. 5. 1910), studirao pravo; 1848. auditor kancelarije u Hanoveru, zatim u Osnabriku; 1852. biran za Demokratsku partiju u hanoverskom Landtagu, isključen iz državne službe zbog kritike neustavne uredbe; 1863. savjetnik u Višem sudu u Mepenu; 1867. izbor u pruski Klub poslanika; 1868–1879. savjetnik Apelacionog suda u Zeleu; 1889. redovni profesor u Getingenu.

²¹ Derscheid, Gustav Theodor Friedrich (14. 8. 1827 — poslije 1890), studirao pravo; 1847. pripravnik na Višem pokrajinskom sudu u Frankfurtu na Odri; 1850. referent na Višem pokrajinskom sudu u Kelnu, zatim viši savjetnik na Pokrajinskom sudu u Trieru; 1869. vijeće Pokrajinskog suda Zarbriken; 1857. mirovni sudija u vijeću Apelacionog suda u Kolmaru; 1874. tamo predsjednik Pokrajinskog suda; 1879–1890. savjetnik u sudu Rajha.

²² Baumeister, Hermann (1806–1877), sudirao u Hamburgu, uticao tamo na razvoj ustava i zakonodavstva u libelarnom smislu, distanciran od pandenktnog prava.

Konstitutivna sjednica komisije održana je 17. septembra 1874. godine. Komisija je na sedam sjednica izvršila podjelu budućeg zakonika na glavne djelove. Za različite pravne oblasti bili su zaduženi: Gebhard za opšti dio, Johow za imovinsko pravo, Planck za porodično pravo, Schmitt za nasljedno pravo i Kübel za obligaciono pravo. Trebalo je da se urednici dogovore o formi i sadržaju rada i da se međusobno usaglašavaju. Glavne tačke usaglašavanja ticale su se posebne forme i registra jezika Zakonika, načela, sistematskog davanja naloga i utvrđivanja kritičkih granica pojedinih oblasti. Po završetku pripremnih radnji, urednici bi organizovali zajedničke komisije radi razjašnjenja osnovnih pitanja.

Zbog obimnosti materijala, pripreme radnje su trajale duže nego što je planirano. Glavno savjetovanje zajedničke komisije počelo je tek 1. oktobra 1881. godine. Rješenja i odluke komisije „utvrdili su” Pape i Vindscheid, sve dok ovaj nije istupio iz njenog sastava (1. oktobra 1883. god.). Njegovo mjesto je ostalo nepopunjeno. Preminulog člana Kübela je zamijenio Mandry.²³ Za slučaj jednakog broja glasova, Pape je imao dupli glas. Vremenom, većinu u komisiji obezbjeđivali su pruski pravници Pape, Planck, Johow, Derscheid i Kurlbaum. Rad i rezultate rada prve komisije je pomno pratio Bogišić. Uticaj njenog rada na Bogišićeva pravila međunarodnog privatnog prava u OIZ-u je nesporan, što će se u nastavku vidjeti.

Prvi Nacrt građanskog zakonika, Pape je predao kancelaru Rajha 27. decembra 1887. godine. Savezno vijeće je ovaj tekst primilo 5. januara 1888. godine. Nakon smrti Papea, komisija je pod predsjedavanjem Johowa i dalje radila na nacrtu za Uvodni zakon i davala mišljenja povodom Uredbe o katastru i prinudnom izvršenju. Komisija je prestala da radi 1. marta 1889. godine.

Uprkos brojnim kritikama, Nacrt je bio priznat u jesen 1890. godine kao odgovarajuća osnova za budući građanski zakonik. Radi pripreme tzv. drugog čitanja trebalo je imenovati novu komisiju. O sastavu te komisije se raspravljalo 25. novembra 1890, a odluku o tome je donijelo Savezno vijeće 4. decembra 1890. godine.

²³ Mandry, Johann Gustav Karl von (31. 1. 1832 — 30. 5. 1902) virtemberški pravnik savjetnik; 1861. imenovan bez odbrane doktorske disertacije do redovnog profesora rimskog prava u Tibingenu; od 1867. takode i za virtemberško privatno pravo; 1872/73 rektor Univerziteta Tübingen; 1896. predsjedavajući u virtemberškom Ministarstvu pravde za izradu Izvršnog zakona uz Građanski zakonik; 1899. državni savjetnik; 1901. doživotni član vijeća gospode.

O obrazovanju prve njemačke kodifikacione komisije i o njenom sastavu Bogišić je obavijestio knjaza Nikolu u pismu od 9/21. jula 1881. godine. Evo tog dijela njegovog pisma: „Još za vrijeme staroga germanskoga saveza, desetak njemačkih vlada, predvođene Austrijom, ustanoviše 17. decembra 1859, da se naznači komisija radi sastavljanja projekta opštega zakonika o obavezama (Obligationenrecht) koji bi vrijedio za svekolike te države. Komisija, u kojoj je bilo 9 članova, otpočela je svoje radnje 5. januara 1862 u Drezdenu a svršila ih 28. maja 1866. Izrađeni komisijom projekat i zapisnici njegovih sjednica bijahu napечатani, ali događaji 1866. godine učiniše da taj projekat nije mogao postati Zakon. Odmah poslije postanka sjevero-njemačkog saveza, podiže se pitanje u parlamentu saveza o tome poslu. U sjednici od 25. jula 1867 bio je učinjen predlog da se podvrgne podloženosti zakonodavne vlasti saveza cijelo takozvano građansko pravo s namjerom, razumije se, odmah početi sastavljanje zakonika; ali predlog taj (deputata Mikvela) bi odbačen većinom glasova. U osnovnom zakonu sjevero-njemačkog saveza (članak 4. broj 13) nabrajaju se, kao podvrženi neposrednoj zakonodavnoj vlasti saveza, svi sudbeni zakoni, šta više ne isključivši ni kazneno pravo; ali u oblasti prava građanskoga, područje ili nadležnost saveza, prostire se samo na jedan dio toga prava t. j. na obaveze. No, poslije događaja 1870–1871. godine i postanja njemačkoga carstva, opet se počela agitacija o kodifikaciji svih djelova građanskoga prava; tri su se puta činile interpelacije i predlozi u parlamentu o potčinjenju svega građanskoga prava neposrednomu zakonodavstvu carstva. Najposlije u sjednici od 20. decembra 1873. godine taj predlog bi primljen, usljed čega bi naznačena osobita komisija radi sastava općega građanskoga zakonika. Komisija je otpočela svoje radnje 18. marta 1874. pod predsjedništvom prvoga predsjednika prizivnoga suda u Halberštatu (sadašnjega šefa carevinskoga ministarstva pravde) dr. fon Šelunga; sadanji je kako je već kazano, predsjednik komisije pravi tajni savjetnik Pape. U komisiju su uljegli bez dvojbe najbolji pravници teoretici i praktici cijele Njemačke.

„Komisija, u koju je iz početka bilo naznačeno samo 5 članova, a za vrijeme 9; sada ima osim predsjednika i sekretara 5 članova redaktora i 5 članova konzultanata (najviše predsjednici apelacija ili profesori fakulteta); osim toga, svaki član redaktor ima jednoga ili dva pomoćnika (njih je 8, većina članovi apelacija). Na taj način komisija ima 20 članova ne brojeći osoblje biblioteke i kancelarije. Radnja je razdijeljena među petinom članova redaktora tako, da jedan treba da izradi opći dio zakonika (Ministerialrath Gebhart); drugi stvarno pravo (Geheimer Justizrath

Johov), treći obaveze (Appellations-Präsident Kübel), četvrti obiteljsko pravo (Ministerialrath Plauck); a peti nasljedno pravo (Ministerialrath Schmidt). Među članovima konzultantima nalazi se i poznati profesor rimskoga prava fon Vindšeid.”²⁴

3. BOGIŠIĆEVI ZAPISI O KONSULTACIJAMA SA ČLANOVIMA NJEMAČKE KODIFIKACIONE KOMISIJE

Kada se u Crnoj Gori i u poslovima sa inostranstvom „znatno uveličala trgovina i promet narodni”, knjaz Nikola je uvidio potrebu donošenja zakona „koji se tiču prostranog kruga imovinskih poslova i prilika”. S tim ciljem krenulo se od „teškog i zamašnog” posla — izrade imovinskog zakonika. Crna Gora je imala sreću što je za taj posao odabrala „čovjeka i umom, i naukom, i energijom, i odanošću potpuno dorasla”.

U početku te radnje nije bilo zamišljeno da se u tekstu zakonika nađu i detaljnija pravila međunarodnog privatnog prava. Stariji zakonic (austrijski, Napoleonov, pruski i dr.) nijesu uređivali ova pravila. Kada je član i sekretar njemačke kodifikacione komisije g. Nojbauer poslao na Cetinje prva poglavlja projekta njemačkog zakonika, Bogišić je o njihovoj sadržini upoznao knjaza Nikolu. Knjaz je odmah poželio da se u tekstu imovinskog zakonika nađu i pravila međunarodnog građanskog prava. Uz to, „poželio je da se to pitanje razradi i u crnogorskom zakoniku u sličnom obimu, tim prije što sudije o njemu nemaju pojma, a ni u narodnim običajima po tome, svakako, ne postoje nikakva pravila.”²⁵

O saradnji sa njemačkom kodifikacionom komisijom Bogišić je ostavio brojne zapise u pismima, izvještajima knjazu Nikoli i ruskim vlastima, Dnevniku i drugim dokumentima. Za potrebe ovog rada osvrnućemo se na one najznačajnije.

U pismu knjazu Nikoli od 28. marta /9. aprila 1881. godine Bogišić je obavijestio knjaza Nikolu da će u Berlinu ostati oko dvije nedjelje, jer „onamo sjedi mnogočlana komisija, koja se, kako je Vašemu Visočanstvu dobro poznato, bavi već nekoliko godina poslom sličnim onomu koji je meni povjeren. Članovi komisije su najodabraniji i najslavniji pravnici

²⁴ ZBB HAZU, XXII/15; Valtazar Bogišić, *Izabrana djela*, Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru, Podgorica, 2004, str. 272–279.

²⁵ Godišnji izvještaj Valtazara Bogišića ministru Narodne prosvjete Rusije od 15/27 maja, 1882 godine, objavljen u knjizi: Valtazar Bogišić, Podgorica, 2004, str. 287 i 288.

Njemačke, među kojima imam i znanaca, držim da je posve razložito, okoristiti se prilikom te konferirati s njima o nekolicini spornih pravnih pitanja ne male važnosti”.²⁶

Opširniji izvještaj knjazu Nikoli o konsultaciji sa berlinskom komisijom Bogišić je poslao u pismu od 9/21. jula 1881. godine.²⁷ To je bilo prvo detaljnije konsultovanje sa članovima ove komisije. U pismu iznosi da je tim povodom iz Petrograda prema Berlinu krenuo 26. maja 1880. godine. U Berlinu se najprije sreo sa pruskim ministrom pravde dr Fridbernom, šefom Ministarstva pravde njemačke carevine, pravnim tajnim savjetnikom dr Fon Šelingom i sa predsjednikom komisije, pravnim tajnim savjetnikom dr Papeom. U razgovoru s njima zanimao se za litografsane i štampane protokole sjednica komisije i projekte važnijih djelova Zakonika. Za bliže konsultacije određen mu je sekretar komisije, „član prizivnoga suda Nojbauer”. Iako nije dobio spise koje je želio, ipak su koristi od razgovora sa g. Nojbauerom i drugim članovima komisije i od čitanja nekoliko objavljenih članaka o tim pitanjima bila neupitna. Obavijestio se i o načinu rada komisije, o njenom sastavu, podjeli rada, završenim poslovima, pravcu kodifikacije, različitim mišljenjima članova, spornim predmetima itd.

U istom pismu Bogišić se osvrće i na istorijat imenovanja berlinske komisije. Obavijestio je knjaza Nikolu da se među članovima — konsultantima nalazi i poznati profesor rimskog prava Fon Vindseid. Informisao ga je i o glavnom zadatku komisije — opštoj kodifikaciji, o običajnom pravu u Njemačkoj i o tome koliko će ono biti zastupljeno u njemačkom zakoniku. Piše mu da je komisija prekoračila rokove za dovršetak posla, da je njemačku carevinu do tada koštala oko tri miliona maraka i da će trebati još nekoliko godina da ga završi. Pri kraju pisma govori i o koristima koje je imao od ovih konsultacija za njegov posao u Crnoj Gori. Iako tada nije bio previše zadovoljan, ipak je izjavio da je koristi bilo i da „o tome sumnje ne može biti”.²⁸ Bio je oduševljen što je svoju zbirku građanskih zakona Evrope i Amerike obogatio nekim vrlo dobrim, nedavno izdatim južnoameričkim zakonima, za koje nije znao.

²⁶ ZBB HAZU, XXII/15; Dušan Vuksan, Zapisi, knjiga XV, sveska 1–6, januar, juni 1936. godine, str. 216 i 217.

²⁷ ZBB HAZU, XXII/15; Valtazar Bogišić, Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru, Podgorica, 2004. godine, str. 272–279.

²⁸ Ibid, str. 277.

Na kraju pisma je obavijestio knjaza Nikolu da je u stalnoj prepisci sa g. Nojbauerom, ali da teža i složenija pitanja, „imadijahu potrebu usmena razgovora”. Za neka naročita pitanja morao je da traži odgovore u Hajdelbergu, Pragu, Beču...., od takvih stručnjaka kakvi su „njegovi bivši profesori Blunčli, Hunger i Štajn”.²⁹

U godišnjem izvještaju ministru Narodne prosvjete Rusije od 15/27. maja 1882. godine, Bogišić prenosi mišljenje sekretara berlinske komisije g. Nojbauera o tome da je zadovoljan njegovim radom u Crnoj Gori, i da je on „u mnogim elementima” neuporedivo teži od rada njemačke kodifikacione komisije, „koja ima dovoljno i saradnika i sredstava svake vrste” i koja „zahtijeva još nekoliko godina za završavanje postavljene joj zadatka”.³⁰

Bogišić obavještava ministra Narodne prosvjete Rusije da se „glavni umetak” koji bi knjaz želio da se nađe u tekstu tiče pravila međunarodnog građanskog prava”. Imajući u vidu značaj ovoga pitanja, Bogišić mu saopštava da je ovo pitanje u svom projektu „obradio u onoj mjeri u kojoj je zastupljeno u najnovijim kodeksima (švajcarskom, meksikanskom, argentinskom i dr.)”.³¹ Izvijestio ga je i o tome da mu je g. Nojbauer poslao prva poglavlja projekta njemačkog zakonika i da je tamo taj predmet razrađen još „šire i detaljnije”. Kaže da je o tome upoznao i knjaza Nikolu i „on je poželio da se to pitanje razradi i u crnogorskom zakoniku u sličnom obimu”.³² Pri kraju izvještaja Bogišić je obavijestio ruskog ministra da se početkom 1882. godine na putu za Petrograd opet zaustavio u Berlinu kako bi „ponovo porazgovarao o nekim pitanjima sa sekretarom tamošnje Kodifikacione komisije”.³³ Neposredno poslije tih konsultacija, Bogišić je sačinio (5. i 8. aprila 1882. godine) zapise o pravilima međunarodnog privatnog prava u njemačkom projektu i o njihovom uticaju na rješenja u crnogorskom zakoniku.

U godišnjem izvještaju od 12/24. jula 1884. godine Bogišić je obavijestio ruskog ministra prosvjete, između ostalog, o novim konsultacijama u Berlinu. Na putu iz Petrograda (11/23. marta, 1884. god.) za Pariz zadržao se na jedan dan s g. Nojbauerom radi „čitanja i razmatranja”

²⁹ Ibid, str. 279.

³⁰ Valtazar Bogišić, Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru, Podgorica 2004. godine, str. 286.

³¹ Ibid, str. 287 i 288.

³² Ibid, str. 288.

³³ Ibid, str. 289.

projekta crnogorskog zakonika. On je 15. marta iz Berlina stigao u Pariz i odmah, po dolasku, prihvatio se rada „označenog pod A u Protokolu od 15. oktobra 1882. godine, koji se sastoji u promjenama i dopunama projekta, na koje je ukazao i sam knjaz Nikola, a koje se uglavnom tiču međunarodnog privatnog prava (*droit international prive*) i zadržavanja prava na nepokretnosti”.³⁴ Glavnu teškoću je predstavljala tačka C protokola, „uglavnom njen prvi dio, koja je obuhvatala čitanje projekta i rasprave o njemu sa specijalistima”.³⁵

U istom izvještaju Bogišić podrobnije piše o konsultacijama sa njemačkim specijalistima. Evo njegovih utisaka o tome: „Glavni među njima, gospodin Nojbauer, koji je u to vrijeme bio na odsustvu, imao je tako malo slobodnog vremena da je za moj program mogao da žrtvuje samo dvije nedjelje, neposredno pred početkom svojih službenih poslova, ni ranije ni kasnije. U takvim uslovima bilo je neophodno da se ograniči obim našeg zajedničkog rada i da se posveti veća pažnja dubljoj analizi samo najvažnijih i u literaturi spornih pitanja. Za druge stvari bio sam prinuđen da se obratim drugome, manje zauzetome stručnjaku. Mislio sam da ću naći u ličnosti jednog čovjeka onog ko će mi pomoći, a to je bio jedan od mojih starih prijatelja, građanin Minhena, sada advokat, koji mi je još davno obećao saradnju. Zbog toga sam ga obavijestio o mojoj predstojećoj posjeti, objasnivši mu cilj posjete. Teško je pretpostaviti koliko me je zbunio njegov odgovor: obavijestio me je da mu stanje zdravlja ne dozvoljava da prihvati nikakav težak i hitan posao. S jedne strane, nijesam mogao prvome koga sretnem povjeriti tako osjetljiv posao, a, s druge strane, vrijeme koje je imao gospodin Nojbauer brzo je prolazilo. Na kraju, i moj ljekar je konstatovao da je na stanje mog zdravlja jako uticao preveliki umor od mog prethodnog rada i zahtijevao je da hitno odem na liječenje u Marijenbad. Tada sam se sjetio da moj bolesni drug u Minhenu ima brata advokata, i bez obzira na to što nijesam želio da se obraćam nepoznatome, pošao sam u Marijenbad tek pošto sam se u Minhenu vidio s bratom mog prijatelja. Ali, i ovdje me nije poslužila sreća: ispostavilo se da je odavno pošao iz Minhena.

„U Marijenbadu, gdje sam mogao ostati svega 18 dana, nijesam mogao biti spokojan toliko koliko mi je bilo neophodno. Neprijatnosti koje sam bio iskusio i briga oko pripreme materijala, toliko značajne, kao i

³⁴ Ibid, str. 290.

³⁵ Ibid, str. 291.

pomisao na budući komplikovani posao — sve me je to brinulo i nije mi davalo potrebnog mira.

Kako mi je bilo neophodno da u Berlinu radim s Nojbauerom, odlučio sam da tamo potražim stručnjaka kojega nijesam mogao naći u drugom mjestu. Kako je prethodno čitanje moralo da se završi do roka mog čitanja s gospodinom Nojbauerom, požurio sam da odem u Berlin. U Berlin sam došao 8. maja, gdje sam uz pomoć prijatelja uspio da nađem sposobnog pravnika u ličnosti jednog sudije koji se bavio teorijskim pravom. U mom radu s njim morao sam da žurim, i zato sam prihvatio sve njegove primjedbe i savjete i obazrivo sam izbjegavao duge razgovore o pitanjima koja sam ostavio za razmatranje s g. Nojbauerom. Bez obzira na to, ma kako da smo radili brzo, nikako ne bismo uspjeli da obavimo posao da se nijesmo sastajali po dva puta dnevno, a ponekad i treći put noću, i zadržavali se do ponoći. Na kraju, uspjeli smo da završimo prvo čitanje do predviđenog roka.

„Od 21. avgusta počeli su moji susreti s g. Nojbauerom, koji mi je mogao posvetiti samo jedanput dnevno po nekoliko sati. Završili smo 6. septembra 1883. godine. U takvim uslovima ni na koji način nije bilo moguće iscrpsti sav materijal koji je bio određen za dublje proučavanje. Zato smo pribjegavali sljedećem. Osim pitanja koja smo neposredno usmeno razmatrali svakodnevno sam g. Nojbaueru davao druge djelove projekta, koje je on analizirao i ostavljao kod sebe kući. Pri sljedećem susretu vraćao mi je ono što je pogledao, kako bih ja sam mogao da se upoznam s njegovim primjedbama. Na taj način djelove koje sam ponovo razmatrao i na njih stavljao napomene — pri sljedećem susretu mogli smo razmotriti za znatno kraće vrijeme. Zahvaljujući takvom postupku, u potpunosti nam je uspelo da privedemo kraju sav preduzeti posao do određenog roka.

„U cilju kvalitetnijeg razmatranja i utvrđivanja nekih djelova koji su ostali neriješeni, kao i popunjavanja praznina koje su se slučajno potkrale, u Berlinu sam obavio i treće čitanje, u kojemu je učestvovao pomenuti sudija.

„U Berlinu sam više od svega iskusio posljedice moje greške koja se sastojala u tome da svojevremeno nijesam tvrdo insistirao na tome da mi se odrede pomoćnici za obavljanje toliko teškog i obimnog zadatka kakav je ovaj. Želio sam, naime, da sačuvam nešto poput kratkog protokola — dnevnika koji bi proistekao iz berlinskih čitanja, ali nijesam imao drugih pomoćnih sredstava osim mog sjećanja, i morao sam da se zadovoljim time što sam svoja sjećanja nabacivao na papir, poslije svakog

zasijedanja, odnosno razmatranja teksta, u vezi sa svim onim što se tiče glavnih pitanja naših odluka.

„Samo se po sebi razumije da su se na tim čitanjima analizirala uglavnom najspornija pitanja među piscima-stručnjacima. Ničega se a priori nijesam plašio kao analize djelova koji su se odnosili na svojevrstne institucije zemlje i koji su, kao takvi, za moje berlinske konsultante predstavljali savršeno nove oblike i principe. Ali kada sam predstavio činjenice i okolnosti koje zahtijevaju tako osoben pristup, ti djelovi mog rada su bili odobreni bez izuzetka. To isto mogu reći i za principe kojima sam se rukovodio, ili za raspored materijala i metode primijenjene u radu. Na taj način osjećanje zadovoljstva koje sam imao zbog mojih uspjeha na naučnom polju za vrijeme konsultacija u Berlinu ni u čemu nije manje od pohvala koje sam dobio poslije prvog čitanja mog projekta u Crnoj Gori.

„Što se tiče rada koji sam uložio u ispunjavanju mojih obaveza u Berlinu, o njemu se može formirati predstava tek ako se uzme u obzir da sam u Berlinu proveo vrijeme od 8. (20) jula do 21. septembra (3. oktobra) 1884. godine.”³⁶

U izvještaju od 20. avgusta/1. septembra 1885. godine, Bogišić je obavijestio g. Ivana Davidovića Deljanova o dodatku teksta OIZ-a koji je rezultat, „berlinskih konsultacija”. Pri radu na tom poslu primijetio je „sve nevelike praznine i protivrečnosti, što su se djelimično potkrale u tekstu a djelimično su ostale neprimijećene u njemu za vrijeme konsultacija, koje su se, naročito u nekim djelovima, obavljale dosta žurno”.³⁷

Bogišić se, radi razrješenja pojedinih pitanja, na proputovanju za Krupinske toplice, sredinom 1884. godine zadržao u Berlinu. U izvještaju je obavijestio g. Deljanova da su tom prilikom skoro sve njegove primjedbe bile prihvaćene i da su njegovi predlozi za odgovarajuće popravke i dopune odobreni.³⁸

Početak juna 1885. godine, na putu iz Pariza ka Crnoj Gori, Bogišić se opet zadržao u Berlinu da bi sa svojim konsultantima razgovarao

³⁶ *Ibid*, str. 291, 292 i 293.

³⁷ Izvještaj Valtazara Bogišića Ivanu Davidoviću Deljanovu o radu na Zakoniku u toku 1884. i 1885. godine od 20. avgusta/1. septembra 1885. godine, objavljen u knjizi: Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru, Podgorica, 2004. godine, str.299.

³⁸ *Ibid*, str. 299.

„o nekim pitanjima” koja su se odnosila na poslove sastavljanja imovinskog zakonika za Crnu Goru.³⁹

O konsultacijama sa članovima berlinske komisije, Bogišić je ostavio zapise i u svom neobjavljenom dnevniku. Ovom prilikom ćemo se ukratko osvrnuti i na te izvore.

Iz Dnevnika saznajemo da je konsultacije sa njemačkim specijalistima započeo još 1878. godine. Te godine planirao je da u Berlinu bude krajem marta „na sve 10 i 11 adresa sa svih članova kodifikacione komisije berlinske”. Međutim, u Berlinu je tim povodom boravio tek početkom jula iste godine. Zapisao je da je tada ostao „nekoliko dana”, jer je sve ove „adrese čekao”. Tom prilikom nije bio kod g. Nojbauera, „nego samo kod S. Goldschmidta”. Iz Njemačke se vratio nezadovoljan, jer je to „bila samo ekskurzija”.⁴⁰

U Dnevniku je, 23. januara 1899. godine, Bogišić između ostalog zapisao i ovo: „Nekomu već ne imponira Sturengelehrten terei. U Njemačkoj ja bijah uprav kad su isključili Vinsajda iz Komisije za kodifikaciju građ. prava. On mi je s njegovom nazovi erudicijom više smetao nego pomogao, a gdje su nestajali volumi redakcije Građ. zakon. U Japanu i njihovi kompilari izrađ., jednim članom fakulteta? Poslije 20 god. rada parlament naznači novu komisiju koja izradi novi Zakonik, a rad učenog profesora u papirima, kom?”⁴¹

Bogišić je 17. jula 1880. godine poslao pismo g. Nojbaueru. Novo pismo je uslijedilo 11. avgusta iste godine.⁴² Osmog novembra 1880. godine g. Nojbauer se zahvaljuje za dekoraciju pismom poslatim iz Dubrovnika. Četrnaestog januara 1881. godine opet pismo od g. Nojbauera poslatog za Pariz.⁴³

Četrnaestog avgusta 1882. godine „Nojbauer piše u Pariz da će od 18. ovog do 1. sep. biti na raspoloženju. Bogišić mu je odgovorio iz Petrograda da još nije zrelo za sastanak, da će u redakciji biti još promjena, da će prijevod započeti tek koncem godine”.⁴⁴ Dvadeset šestog novembra 1882. godine ponovo pismo od Nojbauera.⁴⁵

³⁹ Ibid, str. 301.

⁴⁰ ZBB HAZU, XIV/8.

⁴¹ ZBB HAZU, XIV/8.

⁴² ZBB HAZU, XIV/8.

⁴³ ZBB HAZU, XIV/8.

⁴⁴ ZBB HAZU, XIV/8.

⁴⁵ ZBB HAZU, XIV/8.

Bogišićeva prepiska sa g. Nojbauerom je bila intenzivna. On je g. Nojbaueru ponovo pisao 6. februara 1883, pa 27. maja iste godine.⁴⁶ Inače, u Bogišićevom arhivu u Cavtatu sačuvano je 19 Nojbauerovih pisama Bogišiću, poslatih u periodu od 11. avgusta 1880. do 5. aprila 1893. godine. Sadržaj ovih pisama zaslužuje širu analizu u radu većeg obima nego što je ovaj.⁴⁷

Dvadeset šestog i 27. avgusta 1883. godine Bogišić se u Berlinu sreo sa g. Dikelom i Nojbauerom. U tablici (sačinjenoj po hronološkom redu) navedeni su glavni Bogišićevi radovi na izradi OIZ-a.⁴⁸ Bogišić je u njoj naveo jedanaest posjeta Berlinu u periodu 1877–1886. godine, i to: marta 1877 (uglavnom radi izučavanja njemačkih grunducher); jula 1878 (pregovori sa jednim od članova berlinske komisije); maja 1880 (boravak radi bližeg upoznavanja sa organizacijom rada komisije i njenim rezultima); aprila 1880 (razgovori sa sekretarom komisije); uoči aprila 1882 (konsultacije sa nekim članovima oko spornih pitanja); marta 1883 (u „tamošnje poslanstvo”); jula 1883 (čitanje Projekta u njemačkom prevodu i rasprava po spornim pitanjima); jula 1884 (konsultacije o neriješenim pitanjima u pismenoj prepisci); juna 1885 (konsultacije oko teksta OIZ-a); jula 1886 (prolazak iz Badena za Pariz); avgusta 1886 (prolazak iz Pariza za Petrograd).⁴⁹

U pismu Kosti Vojinoviću od 3. juna 1888. godine Bogišić iznosi svoja iskustva o saradnji sa njemačkom komisijom. Tom prilikom, između ostalog, kaže: „Takvih je komisija bilo u sve četiri i to: u Pešti za Ugarsku, u Petrogradu za Rusiju, u Tokiju za Japaniju, u Berlinu za Njemačku, Kako mi je ova posljednja bila najbliža, i u njoj imadah po kakva znamen, njezine sam radnje najbolje i znao; — što se tiče japanske komisije, niti sam nju ni njena pretsjednika vidio radi da dalečine. A ti znaš da su o nje radnjama, naprotiv, mene konsultirali i poprimili uglavnom sistemu koju sam preporučio. U Petrogradu je počela radnja oko kodifikacije tek nazad 5 godina pošto je u glavnome moja radnja gotova bila, ona me dakle nije osobito interesovala; u Pešti, gdje je radnja počela koju godinu prije mene, bijah uzgredice dva puta; članovi mi komisije vrlo ljubazno staviše mi na raspoloženje, sve što mogahu, ali moje poznavanje

⁴⁶ ZBB HAZU, XIV/8.

⁴⁷ ZBB HAZU, XIV/8.

⁴⁸ Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, Podgorica, 2004, str. 295–297.

⁴⁹ *Ibid.*, str. 295–297.

njihova rada nije nikada bilo veoma opširno, nešto radi toga što u Pešti ne mogah ostati nego vrlo kratko vrijeme, a nešto i zbog nedostupnosti jezika na kome su se radnje vršile.”⁵⁰

Bogišić iz Petrograda, 21. maja 1888. godine, zahvaljuje knjazu Nikoli na dodijeljenom ordenu i svečanosti: „Prije svega Vaše Visočanstvo pošto Vi telegramom poblagodarih za visoko odlikovanje, treba da Vam najponiznije zahvalim za onako neobično sjajnu svečanost kojim ste izvolili Zakonik proglašenju, kao i za izvanredno milostivu javnu ocjenu moga nastojanja i rada. Vaša je, Gospodaru, besjeda pri svečanosti proglašenja proizvela veliko oduševljenje, a osobito ovdje u Rusiji. Blagodarani sam Vas izvanredna da što izvoliste napomenuti o meni telegramom upravljnoj na najviše mjesto.”⁵¹ U pismu pominje činjenicu da je akademik Darest 12. maja čitao referat o OIZ-u u Institutu Francuske akademije nauka i umjetnosti. To je do tada bilo prvi put da se u tom učenom svjetskom društvu akademika čita izvještaj o inostranom zakoniku. U to vrijeme je berlinska komisija, nakon 15 godina rada, završila osnovu *Njemačkog građanskog zakonika*. Njemačku carevinu to je koštalo „5 miliona maraka”.⁵²

U pismu vojvodi Gavru Vukoviću od 15/27. avgusta 1888. godine⁵³ Bogišić, između ostalog, spominje rad berlinske kodifikacione komisije: „Usudujem se misliti da je Zakonik donio ne manji prestige Crnoj Gori nego li bi joj donijele par najsajnijih ratnih pobjeda kojima je istorija Crne Gore i onako bogata. U tom misli ja sam radi publiciteta šiljao egzemplare i Zakonike i brošure koliko sam god više mogao i ko mi ga je god zapitao, jer sam mislio da se time umnožava taj prestige; ja sam ih šiljao ne samo besplatno na ukoričavanje i razošiljanje egzemplara već i koju stotinu rubalja potrošio. Ali, ako ima kakvih važnih uzroka meni nepoznatih, da se Zakonik pod studom drži, molim Vas da mi ih kažete, da i ja zaustavim razošiljanje koje me kako rekoh, vrlo skupo stoji. Danas pišem i g. Kostiću. Saopštiti mu podatke o cijeni koja se daje Zakoniku na zapadu pa i o njegovu uplivu. Tome mogu reći da se nadam do skora da ću dati i odavde po kakvu vijest u tome smislu. Čini mi se da

⁵⁰ Iz pisma Valtazara Bogišića Kosti Vojinoviću iz Petrograda od 3. juna 1888. godine, BAC, XIa.

⁵¹ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Petrograda od 21. maja 1888. godine, BAC, XXII/15.

⁵² Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Petrograda od 21. maja 1888. godine, BAC, XXII/15.

⁵³ ZBB HAZU, XXII/12.

još nema polemika i napadaja na Zakonik bez čega jamačno neće proći, ali će i to razumije se i to dobro za ovaj posao biti. Zakonik za Njemačko Carstvo koje se izrađivalo pune 15. godina dvadesetoricom te je stalo milijune maraka, a izašao je na svijet maloprije našega, napadci su i to ljuti, već umnogome počeli; prigovori su mnogi nezasluženi, ali su zato mnogi drugi posve temeljiti.”

U studiji *Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori*⁵⁴, Valtazar Bogišić izražava zahvalnost određenim ličnostima: „Međutim, dužan sam već ovdje blagodariti svima onima koji mi radi čiste ljubaznosti u pomoći bijahu pri vršenju moje teške zadaća ma čim bilo. Nazvaću ovdje imena glavnijih. U čisto pravničkim pitanjima koristovah se znanjem, iskustvom, pameću ove gospode: mog nekadašnjeg učitelja K. Blunčli, u posljednje vrijeme života profesora u Heidelbergu; J. Neibauera, prizivnog savjetnika i sekretara Odbora za kodifikaciju građanskog prava za Njemačko carstvo u Berlinu; dr Dikela, Amtsrath u Berlinu; E. Glasona, profesora na Fakultetu prava i člana Insitut de France u Parizu. Među onima koji mi dostavljahu neizdana dokumenta ili one koji nijesu u knjižnoj trgovini tteba da zahvalno pomenem l’Ambassadeur de Russie à Paris Prince Orloff et M. Lhardy, švajcarskog ministra rezidenta u Parizu. U iziskivanju i određivanju stručnih naziva pomogoše mi najglasnije F. Miklošić, profesor univerziteta u Beču, V. Jagić, onoga u Petrogradu, Stojan Novaković, prof. Velike škole u Biogradu, sada ministar, Jovan Pavlović, bivši suplent na biogradskoj Velikoj školi, dr Lazo Kostić, bivši sekretar srpskog poslanstva u Petrogradu, Budman, profesor u Zagrebu, Zore i F. Kastrapeli, profesori u Dubrovniku, pok. Vuk Vrčević, Vicekonsuo u miru u Dubrovniku. Napomenuti mi je još one od Visokih Vlada, koje, ne budući zainteresovane u poslu na jedan ili drugi način, bijahu mi korisne. Francuska, postavivši mi svoju Ire Conservation d’hypothèques na raspoloženje radi izučenja njena ustroja i funkcije i davši mi obrasce svijeh vrsta registara, Pruska, koja me preko svoga ministra pravde Fridberga postavi u svezu sa kodifikatorskom komisijom u Berlinu i dostavi mi mogućstvo pregledati ustroj i radnju zemljištnih knjiga u Berlinu, Avstrijska, koja mi otvori La coservazione delle ipoteche u Dubrovniku i Ufficio Notifiche u Kotoru radi ustroja i izučenja tih ureda.”

⁵⁴ Valtazar Bogišić, *Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava*, izabrana djela, studije i članci, Podgorica — Beograd, 2004, str. 149–268.

4. BOGIŠIĆEVI ZAPISI O UTICAJU NJEMAČKOG PROJEKTA GRAĐANSKOG ZAKONIKA

Tragajući za nepoznatim činjenicama o radu na sastavljanju našeg slavnog Zakonika, u Bogišićevom arhivu u Cavtatu našao sam, između ostalog, dva njegova zapisa o uticaju njemačkog projekta građanskog zakonika na pravila međunarodnog privatnog prava u OIZ-u. Koliko nam je poznato, zapisi su do sada neobjavljeni. Oba zapisa su sastavljena u Parizu, jedan 5. a drugi 8. aprila 1882. godine⁵⁵.

Na početku prvog zapisa Bogišić je istakao da su pravila njemačkog projekta uzor za rješenja u OIZ-u. Evo tog dijela njegovog zapisa: „Polazeći od toga da je njemački projekat dobar u dopuni međunarodnog privatnog prava, odmah izjavljujemo da će svi članovi koji se odnose na nasljeđe i porodicu biti izostavljeni. Ti članovi će biti uneseni u svoje vrijeme u dva odnosna zakona. Jedino što se tiče starateljstva izjasnićemo se da se tri člana svedu samo na jedan. Unijećemo takođe sljedeće dispozicije koje su nedostajale: o pravnim licima, o izrekama, i još neke koje su obilježene u projektu. Redosljed koji će članovi slijediti biće onaj koji je već bio usvojen tokom prethodnih redakcija, koji se uostalom ne razlikuju puno od njemačkog projekta”⁵⁶.

Prelazeći na redakciju pojedinih odredaba, Bogišić je smatrao da „najprije treba da dođe grupa o capacité, u koju će doći i tutela o kojoj je u njemačkom predlogu govoreno niže”, i to poslije „članka 4 koji je kao uvod u cijelome predmetu i koji će u samome tekstu biti popravljen”. Zatim je prešao na redakciju pojedinih članova. Riječ je o početnom materijalu koji je vremenom usavršavao radeći na više verzija teksta OIZ-a. Početna pravila su se odnosila na: „primjenu zakona i pravila o imaoništvu (4/I); primjenu pravila o svojevlasti (4/II); primjenu pravila za strance koji žive u Crnoj Gori (4/III); primjenu zakona na nelične imaonike (pravna lica — 4/IV); prijemnu pravila na državinu (4/V); primjenu pravila na stvarna prava na pokretnim stvarima (4/VI); način regulisanja člana 4/VII; isto (4/VIII); pravila na ustupanje duženja (cesija — 4/IX); primjenu pravila o šteti (4/X); primjenu pravila zakona kojeg su ugovornici odredili (4/XII); primjenu pravila za državljanstvo (4/XIII); primjenu pravila na presude inostranog suda (4/XIV). U sljedeća dva člana (4/XV i 4/XVI) Bogišić upućuje na rješenja njemačkog projekta (paragrafe 39 i 38).

⁵⁵ Zbirka Baltazara Bogišića (u daljem tekstu: ZBB HAZU), XII/7.

⁵⁶ Zapis od 5. aprila 1882. godine, ZBB HAZU, XII/7.

U drugom zapisu (od 8. aprila 1882. godine) Bogišić je, između ostalog, saopštio sljedeće: „Pošto je dobro proučeno sve što je u njemačkom predlogu i što je u mome bilo, prije nego stupim naprijed, treba označiti hod tome postupanju i posmatranju počinjući iz daljega. Na otsjek međunarodnoga imovinskoga prava treba da se potrate četiri različne radnje:

I da se vidi koji će predmeti ući u taj otsjek, a što će ostati za posebne zakone;

II da se ustanovi red člancima, kao i to hoće li ih biti u VI-oj knjizi;

III da se konačno odredi sadržaj svakog člana;

IV da se konačno uredi jezik i stil, ne izostavivši ni tehničke termine”⁵⁷

Zatim je uslijedila Bogišićeva opaska o uvodnim pravilima i narednjima, među kojima su i ona koja se odnose na pravila međunarodnog privatnog prava. Evo tog dijela njegovog zapisa:

“ad I

Već je određeno konačno što će doći u ovaj otsjek i što treba ostaviti za posebne zakone. Neke odredbe su uzete iz njemačkog prijedloga, a neke ostavljene za posebne zakone. Što se familije tiče ostavljeno je za posebni zakon, tim više što ona već dolazi kao nelični imaonik. I starateljstvo je ostavljeno za posebni zakon, ali su dva opšta članka ipak ovdje uvrštena, pošto se externa te ustanove takođe nalaze u ovome zakoniku. O nasljedstvu ni riječi; o tome će biti govora u posebnu zakonu. Što se postupka tiče, to je takođe ostavljeno posebnu zakonu. Samo one strane postupka koje pravce mijenjanju imovinske sveze trebalo ih je ovdje uvrstiti kao što to učini i njemački prijedlog, a ostale je i on ostavio Zakoniku o sudskom postupku.

“ad II

Rad će biti ostavljen onako kao što je naznačen poređenim člancima na stranama 5–12 (čitaj: prvog zapisa). Samo će se učiniti slijedeće promjene: član 4/X o oprjeci protiv onoga koji štetu pravi dužiteljima zauzeti će mjesto 4/IX o ustupanju dugova et vice versa. Član 4/XIV (sad na strani 11–12) treba da bude prenesen odma poslije prenašanja dugova, tj. poslije čl. 4/IX. To biva radi toga što ovdje nije govor o proceduri kao o takvoj, nego prosto nekim aktima te procedure koje se čisto imetka tiču, te predstavljaju neke ugovore ili djela koji uplivaju na imovinu

⁵⁷ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str.13, ZBB HAZU, XII/7.

isto kao ugovor, quasi contract, delicta itd. Ništa bolje ne pokazuje da mu je mjesto ovdje, koliko to da je njemački projekat stavio prenašanje dugova odmah uz utvrde, a mi znamo da se to može dogoditi in par semtiam iudicis. Osim toga u proceduralnim poslima ima također materijalna strana suštine, i strana forme (npr. forma osude), te pošto poslije ovoga članka dolazi naređenje o formi, to naređenje zahvaća i formalnu stranu procedure. „Zatim : čl. 4 (sada na str.10) koji govori o formi, doći će odma za čl.4/XIV”⁵⁸

Drugi zapis (od 8. aprila 1882. godine) posvećen je sadržaju pojedinih članova. Njemu posvećujemo posebnu pažnju prilikom razmatranja pojedinih pravila međunarodnog privatnog prava u OIZ-u, s posebnim osvrtom na uticaj njemačkog projekta.

5. UTICAJ NJEMAČKOG PROJEKTA GRAĐANSKOG ZAKONIKA NA POJEDINA PRAVILA U OPŠTEM INOVINSKOM ZAKONIKU

A. Načelo teritorijalnosti (čl. 5 OIZ)

Načelo teritorijalnosti je u OIZ-u uređeno u čl. 5 prvog razdjela (dio prvi) koji glasi: „Crnogorski zakoni i pravila vladaju u opšte u cijeloj crnogorskoj državi, te vrijede za imovinske poslove ne samo Crnogoraca, nego i inostranaca koji se u ovoj zemlji nalaze ili sude”. Ovo osnovno pravilo OIZ-a o mjerodavnom pravu ima svoj istorijat o kome je Bogišić ostavio više izvora. Tu prije svega mislimo na navedena dva zapisa, ali i na koncept pravila OIZ-a koji je Bogišić pisao u Petrogradu 1882. godine. Kao što je poznato, na ovome nedovršenom tekstu OIZ-a sastavljen je prevod na njemački jezik 1883. godine.

Načelo teritorijalnosti u OIZ-u nije od početka bilo ovako formulirano. U početnoj verziji ono je glasilo: „Svačije se imaoništvo, pa bio on državljanin koje drago države, mjeri zakonima i pravilima one države kojima se sudi i posao koga se tiču pitanja o imaoništvu”⁵⁹

U drugom zapisu, Bogišić je komentarisao raniju formulaciju načela teritorijalnosti. Evo tog dijela njegovog zapisa: „4. uvršten u tekst str. 8. čini mi se da će, što se sadržaja tiče, ovako dobro biti. Stil dakako treba da bude ispravljen. Treba dodati „ili inače bivaju”, ako nije izlišno. Drugi

⁵⁸ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 15 I 16, ZBB HAZU, XII/7.

⁵⁹ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 4 i 5, ZBB HAZU, XII/7.

zakonici izbjegavaju govoriti o državi za koju je zakonik, nego se govori u opšte. Meni se čini da to ne smeta osobito u ovome članku u kome se opšte pravilo postavlja o teritorijalnim granicama dejstva zakona, a drugo što zakonodavac crnogorski može samo svojim sudovima pravila prepisivati”.⁶⁰

U tekstu OIZ-a pisanog u Petrogradu 1882. godine došlo je do dalje stilizacije člana 4 (tada člana 5), čime se u dobroj mjeri približio konačnoj formulaciji. U toj verziji pravilo je glasilo: „Opšte je pravilo da crnogorski zakoni i pravila gospoduju u cijeloj crnogorskoj državi te vrijede za sve imovinske poslove ne samo Crnogoraca nego i inozemaca koji se nalaze u ovoj zemlji ili se tek u njoj sude”.⁶¹

B. Izuzeci od načela teritorijalnosti (čl. 6 OIZ)

U odredbama čl. 6 OIZ-a propisani su izuzeci od načela teritorijalnosti. Odredbe stava 1. i 2. u konačnom tekstu OIZ-a glase: „Trgovina i saobraćaj s inostranim svijetom donose sa sobom neke prilike, za koje se dopuštaju izuzetci opštemu pravilu prethodnog članka. Prema tome, biva slučajeva, kad crnogorski zakoni ustupaju inozemcima u samoj Crnoj Gori, kao što ih ima kad zakoni crnogorski i u drugim državama mjerilom služe. Pojedine su vrste takih slučajeva pobrojene i pravila za njih određena u člancima 786–800 ovoga Zakonika; ta pravila ipak vrijede u toliko u koliko se ne sužuju ili ne izmjenjuju naređenima članka 7, 8 i 9. koji dolaze za ovim, ili kakvim međunarodnim ugovorom, ili pak osobitim zakonom”.

Ove odredbe takođe imaju svoj istorijat. Zanimljivo je kako je glasilo početno rješenje: „Izuzetak od opšteg pravila prethodnoga članka može biti tek obzirom na saobraćaj sa inozemstvom kad, radi pravilna rada pravosudija, sam zakon to naređuje. U takim slučajevima crnogorski zakoni i pravila služe mjerilom i preko državne granice kao i naprotiv inozemni zakoni čine tu istu službu u Crnoj Gori. Vrste su takih slučajeva nagoviještene i pravila za njih određena u člancima 781–797 u koliko nijesu stiješnjena ili izmijenjena sljedeća tri članka (7–9) kakvim međunarodnim ugovorima ili osobitim zakonima”.⁶²

⁶⁰ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 17 i 18, ZBB HAZU, XII/7.

⁶¹ ZBB HAZU, VIII/1.

⁶² ZBB HAZU, XII/7.

U verziji teksta OIZ-a pisanog u Petrogradu, prva dva stava su uređenija nego što je to bilo u prvoj verziji i uz to su formulisani ujedno. Pravilo iz ove verzije je glasilo: „Priroda trgovine i imovinskog saobraćaja sa inostranim svijetom donose slučajeve za koje se dopuštaju opštemu pravilu prethodnoga članka, te u tim slučajevima biva da crnogorski zakoni ustupaju mjesto inozemnim, ali i naprotiv da crnogorski zakoni i pravila služe mjerilom i preko državne granice”.⁶³ U vrijeme sastavljanja teksta OIZ-a, jedan dio navedenih rješenja je sadržavao Saksonski građanski zakonik iz 1863. godine.

U rijetkim radovima ove vrste istaknuto je da članovi 5. i 6. OIZ-a „više odgovaraju predsavidnujevskoj internacionalističkoj, nego građansko pravnoj koncepciji međunarodnog privatnog prava”.⁶⁴ Međutim, poznato je da je Bogišić u uvodna naređenja uvrstio i neka pravila ustavnopravne i druge prirode zbog stanja zakonodavstva u Crnoj Gori onoga vremena.

C. Primjena stranog prava u Crnoj Gori (čl. 7 OIZ)

Odredbom čl. 7, stav 1. OIZ-a propisana je mogućnost primjene kolizionih pravila u crnogorskim sudovima. Odredba glasi: „I u slučajevima za koje su uzimlju mjerilom, po pravilu prethodnog članka, zakoni tuđe zemlje, crnogorski će se sudovi, po svojoj službenoj dužnosti, obzirati samo na one inostrane zakone, za koje im to naročito nalaže kakav međunarodni ugovor ili naredbeni (775) zakon crnogorski”. Da bi crnogorski sud po službenoj dužnosti primijenio strani zakon, potrebno je, dakle, da je tako „naložio” međunarodni ugovor ili naredbeni (prinudni) crnogorski zakon. U slučaju sumnje o sadržaju stranih zakona, primjeniće se odredba stava 2. člana 7., koja glasi: „Za sve ostale inostrane zakone, kad se dvoumi o njihovu sadržaju, sudovi će pretpostavljati (976) da su jednaci sa crnogorskima, dok same strane ne dokažu da je drukčije i kako je drukčije”.

Kako se vidi, u slučaju sumnje, crnogorski sudovi će uzeti da su strani zakoni jednaki sa crnogorskim. Riječ je o pretpostavci koju su mogle obarati stranke u postupku dokazujući da je njihov sadržaj drukčiji.

⁶³ ZBB HAZU, VIII/1.

⁶⁴ Davor Babić, Međunarodno privatno pravo u Bogišićevom zakoniku, Bogišić i kultura sjećanja — Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića, Zagreb, 2008, str.132.

U prvom zapisu Bogišić je zapisao da je ovaj član sastavljen po uzoru na paragraf 38. njemačkog projekta.⁶⁵ Već je rečeno da je Bogišić u zapisu od 8. aprila 1882. godine predvidio pravilo po kome se izuzetno može primjenjivati strano pravo. Ova odredba je glasila: „Tek za što je postavljen izuzetak tad će se to imaoništvo suditi po pravilima one zemlje po čijim se pravilima sudi i sama sveza, opstoj ili stvar koja se imaoništva tiče.”⁶⁶ Bogišić je za ovaj stav izričito napisao da ga ima i u njemačkom projektu, „koji je u sebi vrlo dobar jer se on tiče i drugih opstoja a ne samo imaoništva.”⁶⁷

U zapisu od 5. aprila 1882. godine, Bogišić je izričit da je pri formulaciji ovog člana (tadašnjeg čl. 4/XVI) koristio rješenja paragrafa 38. njemačkog projekta.⁶⁸ U sljedećem zapisu (od 8. aprila 1882. godine) Bogišić je još izričitiji: „Popravljen prema njemačkom projektu — paragraf 38)”⁶⁹

U petrogradskoj verziji teksta OIZ-a Bogišić je poboljšao prvobitna rješenja. Ona su po sadržaju u dobroj mjeri slična konačnim rješenjima. Uostalom, pogledajmo kako je glasio čl. 8 petrogradske verzije teksta OIZ-a: „I u slučajevima u kojima po pravilu prethodnoga članka dolaze kao mjerilo zakoni tuđe zemlje (6) crnogorski će se sudovi po svojoj službenosti obzirati samo na one inozemne zakone za koje im to nalaže kakav međunarodni ugovor ili naročito naredbeni zakon zemaljski. Za sve druge inozemne zakone sudovi će kad se dvoumi uzimati da su jednaci crnogorskim zakonima dok same strane ne dokažu da je inače i kako je inače.”⁷⁰

*Č. Kad se strano pravo neće primjenjivati u crnogorskim sudovima
(čl. 8 OIZ — klauzula javnog poretka)*

U odredbi čl. 8 OIZ-a nabrojani su slučajevi kod kojih crnogorski sudovi neće primjenjivati strano pravo (zakone). Odredba glasi: „Inostrani se zakoni neće nikako priznavati u crnogorskim sudovima, kad su protivni crnogorskim zakonima javnog reda i javne obezbjede (sigurnosti). Neće se priznavati ni oni inostrani zakoni koji bi bili protivni blagonaravljju (785), ili bi povlađivali kakvu nečovječnu ustanovu (npr. ropstvo)”.

⁶⁵ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 12, ZBB HAZU, XII/7.

⁶⁶ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 19, ZBB HAZU, XII/7.

⁶⁷ Ibid, str.19.

⁶⁸ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 12, ZBB HAZU, XII/7.

⁶⁹ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 25, ZBB HAZU, XII/7.

⁷⁰ ZBB HAZU, VIII/1.

Prema tome, crnogorski sudovi nijesu mogli primijeniti strane zakone kad nađu da postoje jedna od tri zapreke:

1. kad su suprotni crnogorskim zakonima javnog reda i javne obezbjede (sigurnosti);
2. kad su protivni blagonoravljju (pravilima „obične ljuckote i pravičnosti”);
3. kad bi povlađivali (promovisali) neku nečovječnu ustanovu (npr. ropstvo) „koja se ne trpi u Crnoj Gori”.

U prvom zapisu, Bogišić je posebnu pažnju posvetio zabrani ropstva u Crnoj Gori. U tadašnjoj odredbi čl. 4/I stav. 2 Bogišić je zapisao sljedeće: „Pošto se u Crnoj Gori ropstvo ne priznaje, to rob koji bi amo došao bit će smatran što se god imaoništva tiče kao da je Crnogorac, a ako je nastanjen gdje za Granicom, gdje se takođe ropstvo ne priznaje, tada po pravilima mjesta njegova stanovanja”.⁷¹ Kasnije je ova odredba znatno stilizovana i kao takva konačno umetnuta u odredbu čl. 8 OIZ-a. U drugom zapisu Bogišić je umetnuo član XIVa. Pri tom je izričit o uticaju njemačkog projekta i na ovo rješenje: „Njemački par.35 može proći onako kako je redižiran, premda je njemački vrlo kraći”.⁷²

Član XIVa je pretrpio manje izmjene u petrogradskog verziji teksta OIZ-a, s tim što je u njoj podveden pod čl. 7. Sadržaj odredaba tadašnjeg člana 7 znatno se približila onoj koja je u konačnoj verziji člana 8. Petrogradska verzija ovog člana je glasila: „Oni se inostrani zakoni neće nikako priznavati u crnogorskim sudovima koji su protivni naredbenim crnogorskim zakonima javnog reda i obezbjede. Neće se takođe priznavati ni oni inostrani zakoni koji bi bili protivni pravilima ljuckote i poštenja, ili bi povlađivali kakvu nečovječnu uredbu (npr. ropstvo) koja se nikako ne trpi u Crnoj Gori”.⁷³

Ć. Načelo retorzije (čl. 9 OIZ)

U odredbi člana 9 OIZ -a uređeno je načelo retorzije. Odredba glasi: „Kad bi kakva država svojim naređenjima činila razliku u imovinskim poslovima između svojih državljana i Crnogoraca, a na štetu ovim potonjim, Ministarstvo će Pravde u dogovoru sa Državnim Savjetom izdati

⁷¹ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 6, ZBB HAZU, XII/7.

⁷² Zapis od 8. aprila 1882. godine, str.1 9, ZBB HAZU, XII/7.

⁷³ ZBB HAZU, VIII/1.

naredbu, da bude uzajmica s državljanima te države, tj. da se jednaka razlika pravi i u Crnoj Gori njima na štetu.”

U prvom zapisu (od 5. aprila 1882. godine) ova odredba je bila određena u članu IV/15. Pritom, Bogišić se pozvao na uticaj rješenja njemačkog projekta (paragraf 39).⁷⁴ U kasnijoj verziji (zapis od 8. aprila 1882. godine) ovaj član je postao član IV/16.⁷⁵ Uz ovaj član Bogišić je zabilježio: „Ovdje treba pitati Knjaza da li će dati Državnom Savjetu Vlast da naznači uzajmicu, da se za take trice naprave zakonodavni koraci”.

U petrogradskoj verziji teksta OIZ-a član IV/16 je postao član 9. Tada je sadržaj ovog člana neznatno izmijenjen u odnosu na raniju verziju. Uostalom pogledajmo kako je glasio čl. 9 petrogradske verzije teksta OIZ-a: „Kad bi u kakvoj državi bilo naređenja po kojima bi se činile razlike u imovinskim poslovima među svojim državljanima i Crnogorcima na štetu ovih posljednjih, Ministarstvo će pravde u dogovoru sa Državnim Savjetom izdati naredbu da bude uzajmica s državljanima te države, tj. da se jednaka razlika pravi i u Crnoj Gori njima na štetu.”⁷⁶

D. Mjerodavno pravo za imaoništvo (čl. 786 OIZ)

U podrazdjelu trećem („O uzajamnoj primjeni zemaljskih i inozemnih zakona” — čl.786–800) prvog razdjela šestog dijela OIZ-a uređen je posebni dio međunarodnog privatnog prava. U tom smislu, najprije je uređeno koliziono pravilo za imaoništvo, i to u odredbi člana 786 OIZ-a, koja glasi: „Kad se traži koliko je čije imaoništvo (801, 953); može li, npr., neko i u koliko može biti vlasnikom stvari neke vrste, treba uzeti za pravilo zakone onoga mjesta, pod koje potpada i sama vrsta stvari ili posla o kojoj je riječ.”

U početnoj verziji ovo pravilo je bilo formulisano na sljedeći način: „Svačije se imaoništvo, pa bio on državljanin koje drago države mjeri zakonima i pravilima one države kojima se sudi i posao koga se tiču pitanja o imaoništvu.”⁷⁷

Potom je uslijedilo upoređenje člana 4/I sa paragrafom 26 njemačkog projekta. Evo Bogišićevog osvrta na to pitanje: „4/I članak u tekstu treba da se izbríše i da na njegovo mjesto nekolicina njih stupi. Ovaj 4/I,

⁷⁴ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 12, ZBB HAZU, XII/7.

⁷⁵ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 25, ZBB HAZU, XII/7.

⁷⁶ ZBB HAZU, VIII/1.

⁷⁷ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str.5 i 6, ZBB HAZU, XII/7.

kao što je redižiran u ovoj svesci (str. 5) po njemačkom projektu paragrafa 26. posve je različan i od onog što je u tekstu bilo i što je uopšte do sada u doktrini i u zakonima bivalo. Do sada su za *capacité* vrijedili *leges originis nel domicilii*. A njemački projekat je u čl. 26 kaže da se treba vladati po pravilima koja vrijede za posao koga se *capacité* tiče. Od kuda ta promjena? Meni se čini da ona dolazi otuda što su se *capacité* smjenjivala *Rechtöfatig keit sa Handlungstähigkeit*, što su stvari vrlo različne. Tako Felix Robob opet govori najviše o *Handlungstähigkeit*, pa po tome i izlazi pravilo koje k ovome i primjerno kao da vrijedi i za jedno i za drugo. Pošto se u ovom članku ima biti samo riječ o imaoništvu, to bi se taj članak mogao ovako sastaviti: „U čemu god nije naročito zakonom što inače određeno, opšte imaoništvo inozemaca potpuno i jednako onomu Crnogoraca. Tek za što je postavljen izuzetak tad će se to suditi po pravilima one zemlje po čijim se pravilima sudi i sama sveza, opstoj ili stvar koje se imaoništvo tiče”.⁷⁸

S lijeve strane teksta ovoga rješenja Bogišić je formulisao stilizovanije temeljno pravilo o mjerodavnom pravu, ali koje ni tad nije bilo konačno. Ono je glasilo: „Svačije se imaoništvo mjeri zakonima i pravilima mjesta po kojega se pravilima sudi i sama imovinska sveza, opstoj ili stvar koje se imaoništvo tiče, bez obzira na to kako je u koga imaoništvo po zakonima njegove domovine”.⁷⁹ Povodom ovih rješenja Bogišić je imao sljedeći komentar: „Mislim da može ostati prvi rastav, jer se tek imaoništva tiče. Njemački projekat nema nego samo drugi rastav koji je u sebi vrlo dobar, jer on se tiče i drugih opstoja a ne samo imaoništva. U ostalom treba promisliti. Hoće li se o rastavu govoriti u VI-oj knjizi kao dopuna ovih članaka ili drugovdje, vidjet će se niže.”⁸⁰

U petrogradskoj verziji teksta OIZ-a Bogišić je precrtao čl. 4/I koji je glasilo: „Obim se svačijeg imaoništva mjeri istim zakonima i pravilima kojima je potvrđen i sam imovinski posao koga se imaoništvo tiče (793)”. Na mjesto ovoga člana Bogišić je umetnuo čl. 7 koji je glasilo: „Kad je pitanje o tome kolika je u koga obim imaoničkog prava (798, 956), npr. može li neko stjecati i imati u svojoj imovini svaku vrstu imovinskih dobara koja prolaze među ljudima ili ne treba suditi po zakonima i pravilima kojima je potvrđen i sam posao o kome je riječ (782).”⁸¹

⁷⁸ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str.18 i 19, ZBB HAZU, XII/7.

⁷⁹ Ibid, str.19.

⁸⁰ Ibid, str.19 i 20.

⁸¹ ZBB HAZU, XII/7.

*Dž. Mjerodavno pravo za nelične imaonike
(pravna lica — čl. 787 OIZ)*

Mjerodavno pravo za nelične imaonike (pravna lica) uređeno je u odredbi člana 787 OIZ-a, koja glasi: „Kad se sudi: je li zakonit opstanak kakva imaoničkog društva, zaklade i u opšte nelična imaonika, treba se vladati po pravilima mjesta gdje mu je sjedište”.

Bogišić je u prvom zapisu (od 5. aprila 1882. godine) izričito naglasio da je ovo pravilo koncipirao po uzoru na čl. 6 njemačkog projekta. U početnoj verziji teksta OIZ-a ono je bilo formulirano u članu 4/IV, koji je glasio: „O zakonitosti opstanka i imaoničkog prava, družina, zborova i opšte neličnih imaonika mjerilo su zakoni mjesta gdje im je sjedište”.⁸² U drugom zapisu (od 8. aprila 1882. godine) ovo pravilo je pretrpjelo neznatne izmjene: „O zakonitosti opstanka i imaoničkoga prava družina, zborova i u opšte neličnih imaonika mjerilo su pravila mjesta gdje im je sjedište”. Uz ovaj član je i Bogišićeva opaska: „Riječ mjerilo nema li se izbjeći”.⁸³

U petrogradskoj verziji teksta OIZ-a ovo pravilo je bilo uređeno u čl. 782, koji je glasio: „Sudeći o zakonitosti i opstanka imaoničkih društava, zborova, zaklada i u opšte nazvanih imaonika, treba se vladati po pravilima mjesta gdje im je sjedište”.⁸⁴

*Đ. Mjerodavno pravo za poslovnu sposobnost
(In favorem negotii — čl. 788 OIZ)*

U odredbama člana 788. OIZ-a sadržana su koliziorna pravila za poslovnu sposobnost. U odredbi stava 1. ovoga člana favorizuje se pravilo „njegove domovine”, tj. državljanstva: „Kad se gleda kolika je u koga zakonita svojevlast u raspolaganju svojim imovinskim poslima, treba se vladati po zakonima njegove domovine”. U odredbi stava 2. ovoga člana usvojeno je načelo favor negotii: „Za one imovinske poslove koje inostranci, među se ili sa Crnogorcima u Crnoj Gori glave, te se u ovoj zemlji i vrše i sude, vrijediće, što se svojevlasti tiče, crnogorska pravila, kad se god nađe da su zgodnija za opstanak i tvrđu uglavljenog posla”.

U prvom zapisu, prva odredba je sadržana u čl. 4/II, koji je glasio: „Svojevlast, tj. pravo raspolaganja svojom imovinom treba se vladati prema

⁸² Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 7, ZBB HAZU, XII/7.

⁸³ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 21, ZBB HAZU, XII/7.

⁸⁴ ZBB HAZU, VIII/1.

pravilima domovine svakog čovjeka”. Uz ovo pravilo, Bogišić je zabilježio: „Rastav čl.4a u tekstu nek se popravi i ovome doda”.⁸⁵

U drugom zapisu Bogišić je ovu odredbu ocijenio dobrom, uz dopunu da joj treba dodati još jednu, koja bi bila koncipirana po uzoru na paragraf 7. njemačkog projekta. Uostalom, pogledajmo kako glasi njegov komentar na tadašnji član 4/II: „Tekst, str.6, čl.4/II. Ovo je dobro kao što je bilo. I drugi je rastav prema sadržaju Njemačkog, čl.7. uostalom svi su kodeksi usvojili to pravilo, a među njima i Saksonski i Ciriški”.⁸⁶

U petrogradskoj verziji teksta OIZ-a formulacija ovog člana se znatno približila konačnom rješenju. Bogišić je ove odredbe najprije „premjestio” iz člana 4/II u član 4/III, da bi u petrogradskoj verziji bio označen kao član 783. Evo kako su glasile dvije odredbe tadašnjeg čl. 783: „Koliko je u koga zakonita svojevlast raspolaganja svojim imovinskim poslovima treba se vladati po zakonima njegove domovine. Za poslove ipak koje inostranci među se ili sa Crnogorcima uglave u Crnoj Gori, te se u njoj vrše ili sude vrijediće crnogorska pravila kad se god nađe da su zgodnija za opstanak i tvrdoću uglavljena posla.”⁸⁷

E. Mjerodavno pravo za starateljstvo (čl. 789 OIZ-a)

U odredbama 789 OIZ-a sadržana su koliziona pravila za starateljstvo nad maloljetnicima i za druge slučajeve. Odredbe ovog člana glase: „Ako se inostrancu koji stanuje u Crnoj Gori ne može ostaviti zbog maloljetstva ili drugoga uzroka, potpuna imovinska svojevlast, crnogorska mu Vlast može naznačiti staratelja, ako mu ga nije postavila Vlast njegove domovine. U takome se starateljstvu treba, u opšte, vladati prema zemaljskim zakonima one Vlasti koja ga je i postavila. Ipak, kad se starateljstvo tiče maloljetnika, ono će trajati prema zakonima njegove domovine”.

U prvom zapisu odredbe tadašnjeg člana 4/III su glasile: „Staratelja nad inozemcima koji žive u Crnoj Gori zemaljska Vlast može postaviti samo u slučajevima u kojima se postavlja i nad Crnogorcima. Kade se radi inozemca radi maloljetstva postavljaju pod starateljstvom trajanje se vlada prema zakonima države koje su državljani”. Uz ovaj član Bogišić je zabilježio da su ova pravila koncipirana po uzoru na paragraf 26.

⁸⁵ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 6, ZBB HAZU, XII/7.

⁸⁶ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 20, ZBB HAZU, XII/7.

⁸⁷ ZBB HAZU, VIII/1.

njemačkog projekta. Uostalom, evo njegovog komentara o tome: „Ovaj članak treba popravke i provjere. On je uzet po čl. 26 njemačkog. Čl. 27 čini mi se da ne treba; i čl. 28 ne čini mi se nuždan. O tome može biti govora samo u posebnom zakonu o starateljstvu, uostalom com., treba li i ovaj članak”.⁸⁸

U drugom zapisu došlo je do izmjene u formulaciji člana 4/III: „Za inozemce u Crnoj Gori radi imaoništva ili drugog uzroka trebaju staratelja a nemaju ga, može im ga naznačiti Crnogorska Vlast, ali samo u slučajevima u kojim to zemljama zakon naređuje za Crnogorce. Tek će se starateljstvo voditi i vladati o zakonima Vlasti koja ga je postavila. Inače, kad je starateljstvo postavljeno bilo radi maloljetstva njegovo će trajanje biti prema pravilima domovine štićenika”.⁸⁹ I ovom prilikom Bogišić je zapisao da su ove odredbe formulisane po uzoru na čl. 26, 27. i 28. njemačkog projekta. Nakon toga je uslijedio komentar: „Sadržaj mi se čini dobar, samo što je mmogorječan. Treba skratiti. A mjesto?”⁹⁰

U petrogradskoj verziji čl. 784 je stupio na mjesto čl. 4/IV (ranije 4/III) i formulacijom se približio konačnom rješenju. Tadašnji član 784 (sadašnji 789) je glasio: „Kad se inozemcu koji je u Crnoj Gori ne može radi maloljetstva ili drugog uzroka ostaviti potpunost imovinske svojevlasti, Vlast mu crnogorska može naznačiti staratelja kad mu god nije bio naznačen Vlašću njegove domovine. To ipak može biti samo u slučajevima u kojima zemaljski zakoni to isto naređuju za Crnogorce. Tako će starateljstvo uopšte vladati prema zemaljskim zakonima one vlasti koja ga je postavila. Ipak trajanje starateljstva u slučaju maloljetstva biva vazda prema zakonima domovine maloljetnika”.⁹¹

F. Mjerodavno pravo za stvarnopravne odnose na nepokretnim stvarima (Lex rei sitae — čl. 790 OIZ)

Pravilo iz člana 790 OIZ-a upućuje na primjenu ustaljenog *lex rei sitae* (mjesto nalaženja stvari). Pravilo glasi: „Vlaština nepokretnih dobara i ostala stvarna prava (870) na takim dobrima, podložena su samo pravilima onoga mjesta u kome se nalaze, a nikakvim drugim.”

⁸⁸ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 7, ZBB HAZU, XII/7.

⁸⁹ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 20, ZBB HAZU, XII/7.

⁹⁰ Ibid, str. 20.

⁹¹ ZBB HAZU, VIII/I.

U drugom zapisu, uz tadašnji član 4/V koji je uređivao navedeno pravilo, Bogišić je imao sljedeći komentar: „Članak je popravljen u samome tekstu. Premda njemački — paragraf 10 govori o jednom članku i o nepokretnim i o pokretnim, ja ću govoriti po pola, ne samo radi toga što je inače članak odveć dugačak nego i zato što odgovara razdjelu obojih kategorija u samome zakoniku. Nego riječi: bez obzira....., pa do kraja, jesu li potrebne”.⁹² I zaista, Bogišić je ovo pravilo odvojeno uredio za nepokretne i za pokretne stvari.

Interesantna je Bogišićeva opaska u pogledu državnine: „Držanje? Njemački ne govori o držanju nigdje, ja ću to isto učiniti, a to tim više što se ja ne ograničih da govorim o držanju kao o kakvu stvarnu pravu. U ostalom, o tome i ne treba govora i već je kazano u čl.4 da sve što je u sljedećim člancima izloženo; nije to biva po pravilima crnogorskima, da tu pada i držanje.”⁹³

Član 4/V je prije petrogradske verzije imao nešto drukčiju formulaciju: „Vlaština stasnih dobara i ostala tvarna prava na taka dobra podvržena su pravilima mjesta u kome se nalaze bez obzira na to kako su i gdje stečena ta prava.”⁹⁴

U petrogradskoj verziji, član 4/V je zamijenjen članom 785, koji je glasio: „Vlaština nepokretnih dobara i ostala tvarna prava na takim dobrima podvržena su samo pravilima mjesta u kome se nalaze, a nikakvim drugim”.⁹⁵

G. Mjerodavno pravo za stvarnopravne odnose na pokretnim stvarima (Lex rei sitae — čl. 791 OIZ)

Kao što smo vidjeli, Bogišić je u dva člana razdvojio koliziorna pravila za stvarna prava (na nepokretnim i na pokretnim stvarima). Međutim, uticaj njemačkog projekta i na jedno i na drugo rješenje je nesporan. *Lex rei sitae* je zadržan i kad su u pitanju stvarna prava na pokretnim stvarima. Odredbe člana 791 OIZ-a glase: „I za vlastinu i druga stvarna prava u pokretnoj stvari, vrijedi u opšte pravilo prethodnoga članka. Za sve što se tiče tečenja ili ustupanja pokretne stvari ili kakva drugoga stvarnog prava u njoj ukorijenjena, mjerilo su zakoni mjesta gdje se stvar nalazi,

⁹² Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 21, ZBB HAZU, XII/7.

⁹³ Ibid, str. 21 i 22.

⁹⁴ ZBB HAZU, VIII/1.

⁹⁵ ZBB HAZU, VIII/1.

u onaj čas kad je postalo djelo ili posao koje je osnova tome tečenju ili ustupanju (npr. kupovina). Ipak, što se tiče održaja (845) pokretne stvari, odlučuju jedino pravila mjesta gdje se stvar nalazila u onaj čas kad je vrijeme održaju počelo teći: pravila toga mjesta vrijede i za sam završetak održaja, kao i za sve što otuda potječe”.

U prvom zapisu, Bogišić je ova pravila formulisao na sljedeći način: „I za stvarna prava na pokretne stvari vrijedi u opšte pravilo prethodnoga članka. Samo kad je pitanje o usvajanju ili otsvajanju takih tvarnih prava na pokretne stvari mjerilo su pravila mjesta gdje se stvar nalazila onaj čas kad se svršilo djelo koje je donijelo promjenu imaoznika stvari. I održaj na pokretne stvari biva prema pravilima mjesta gdje se stvar nalazila kad je održaj počeo: to isto vrijedi i za završetak kao i za svaku posljedicu održaja”. I na kraju Bogišićeva konstatacija da je na formulaciju ovog člana uticao paragraf 10. stav 1. i 2. njemačkog projekta.⁹⁶

Takođe, i u drugom zapisu Bogišić je imao komentar na formulaciju ovoga člana: „Hes. p.8. njem. paragraf 10. držim da je ovako dobro, samo treba diferencijacija”.⁹⁷

U petrogradskoj verziji teksta OIZ-a umjesto čl. 4/VI stupio je član 86, koji je glasio: „Za vlastinu i druga tvarna prava na pokretne stvari vrijedi u opšte pravilo prethodnoga članka. Sve što se tiče ili ustupanja pokretne stvari ili kakva drugoga tvarnog u njoj ukorijenjenog prava mjerilo su zakoni onoga mjesta gdje se stvar nalazi u onaj čas u koji je postalo djelo koje je kao temelj tome tečenju ili ustupanju. Sve što se pak tiče održaja odlučuju pravila mjesta gdje se pokretna stvar nalazila onda kad je vrijeme održaja počelo teći; pravila toga mjesta vrijede i za sam završetak održaja i za svako njegovo dejstvo i posljedicu”.⁹⁸

H. Mjerodavno pravo za ugovorne odnose (Autonomija volje — čl. 792 OIZ)

Bogišić je imao velike dileme oko formulacije člana koji se odnosi na mjerodavno pravo za ugovorne odnose. O tome je ostavio zapise, o kojima ćemo nešto niže. Na kraju, odlučio se za favorizovanje stranačke autonomije, uz određena ograničenja. Uostalom, pogledajmo kako glasi čl. 792 OIZ-a: „Prava i dužnosti koje dolaze od ugovora, potpadaju pod zakone

⁹⁶ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 8, ZBB HAZU, XII/7.

⁹⁷ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 21, ZBB HAZU, XII/7.

⁹⁸ ZBB HAZU, VIII/1.

mjesta koje su ugovornici odredili, ili se po prirodi posla ili po drugim prilikama vidi da su oni pri ugovaranju na umu imali, ili bi bili imali da su o tome mislili. To mjesto može biti: ili mjesto gdje je ugovor uglavljen, ili mjesto gdje ga treba izvršiti, ili mjesto gdje se sudi posao koji od ugovora potječe, ili najposlije mjesto koje se inače, prema prilikama, može smatrati da je kao središte posla o kome je ugovor. Ipak, ovo opšte pravilo vrijedi samo za dugovinsku stranu posla (871), dok sva stvarna prava koja otuda potječu ostaju svagda podvržena zakonu onoga mjesta gdje se stvar nalazi (790–791).”

U prvom zapisu Bogišić ne skriva dileme oko uzora za ovo pravilo. S tim u vezi on je zapisao: „Project allemande inache quod principum. Zatim pitanje: treba će spojiti u dvoje kao allemande? To će stojati do toga oće li ostati primljeno pravilo ili će uzeti njemačko; u prvome slučaju ostaje dosadašnje, u drugome razdjeljuje se na dvoje”.⁹⁹

U drugom zapisu Bogišićev komentar je opširniji: „4/VII Tente p.8; Hes p.9; allemand paragraph 12. Proučiv ovo što je o tome teškome pitanju pisano bilo dođoh da je najbolje ono što je kazao Blunčli u čl.5 Cir. zakonika. Ali, pošto on akcentira više svega mjestu izvršenja kao što ja još prije bijah učinio, to ja i ostavljam tako dodavši malu izmjenu u stilu. Načelo mi njemačkog projekta nikako ne ide jer pošto je nekoliko važnih za dužnika pitanje riješeno u drugim člancima (lex rei sitae, status) ne znam što treba toliko napirati na zaštitu dužnika. Opet promislilih, pa mi se čini da će najbolje biti da se ništa ne pretpostavlja, nego da uprav onako kaže kao što kaza Blunčli. Tako se barem ne faljiva”.¹⁰⁰

Za mjerodavno pravo za dugove, Bogišić je u navedenom zapisu predvidio poseban član (4/VIIa). On je u istom zapisu imao komentar na taj član. Evo tog komentara: „Nabrojiti mjesta koja mogu služiti pravilima pojedinim vrstama ugovora a i pojedinim pitanjima koja potiču iz ugovora. To treba tim više što je pravilo čl.4/VII neopredijeljeno. 4/VII nije moglo biti radi ogromnih razlika pojedinih vrsta ugovora i radi svakojakih činjenica koje u ugovor ulaze, te taj posao često čine vrlo složenim. Sudnik će, dakle, prema prirodi pojedinih pitanja koja potiču iz različitih činjenica ugovora, svaki put određivati koga se mjesta zakoni treba služiti u nekom slučaju u nekom pitanju, imajući, dakle, vazda pred očima opšte pravilo pomenutoga člana 4/VII. Sudnik može za pojedina pitanja

⁹⁹ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 9, ZBB HAZU, XII/7.

¹⁰⁰ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 22, ZBB HAZU, XII/7.

uzimati mjerilom zakone i pravilo: npr. u kome se posao sudi; ili onoga u koga se dug vrši, ili mjesta u kome je ugovor uglavljen, ili mjesta prebivanja dužnika; ili prebivanja dužiteljeva; ili mjesta koje se smatra središtem kakva osobito složenog posla”.¹⁰¹

U petrogradskoj verziji, čl. 787 je stupio na mjesto čl. 4/VII. U ovoj verziji pravilo je glasilo: „Prava i dužnosti koje dolaze od ugovora potpadaju pod zakone mjesta koje su ugovornici naznačili, ili se po prirodi posla ili po drugim prilikama vidi da su pri ugovaranju na umu imali, ili bi bili imali kad bi na to mislili bili. Ustupanje duženja potvrđeno je onim istim zakonima kojima i samo duženje koje je ustupljeno”.¹⁰²

I. Mjerodavno pravo za vanugovorne obaveze (Legis loc delicti commissi — čl. 793 OIZ)

Mjerodavno pravo za vanugovorne obaveze nastale od pričinjene štete uređeno je u odredbi člana 793 OIZ-a. Odredba glasi: „Dugovi koji polaze od štete učinjene nedopuštenim djelom (570) sude se po pravilima koja vladaju u mjestu gdje je učinjeno djelo od koga je šteta potekla. Izuzimlju se, ipak, slučajevi označeni u tački c. članka 796”.

U prvom zapisu Bogišić se uz član 4/VIII pozvao na paragraph 13. njemačkog projekta. Pri tom je dao sljedeći komentar: „Drugi je rastav drugačiji i treba li ga primati. Ako se ne prima članak je dobar kako je u tekstu”.¹⁰³

U drugom zapisu jasna je njegova iluzija na stav 1. paragrafa 13 njemačkog projekta: „Ovo pravilo ne podleže sumnji u njihovu zakonu. O sadržaju drugoga rastavka? Mislim da ne treba, jer se o tome govori u jednomu od članaka koji slijede. Za sada ću ga u ostalom dodati, a poznije ćemo vidjeti”.¹⁰⁴

Iz oba zapisa proizilazi da je u prvoj verziji Bogišić imao u vidu oba stava paragrafa 13 njemačkog projekta. Odredbe člana 4/VIII su glasile: „Takođe i dugovi koji dolaze od nedopuštenih djela ili od učinjene štete treba suditi po pravilima koja djeluju na mjestu gdje je šteta ili djelo učinjeno. Ipak crnogorski sudovi u slučajevima nagoviještenima u tački

¹⁰¹ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 26 I 27, ZBB HAZU, XII/7.

¹⁰² ZBB HAZU VIII/1.

¹⁰³ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 9, ZBB HAZU, XII/7.

¹⁰⁴ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 23, ZBB HAZU, XII/7.

2. članka 4/XI ne mogu uzimati za mjerilo inozemne zakone ukoliko su različiti od crnogorskih”.¹⁰⁵

U petrogradskoj verziji teksta OIZ-a, član 793 je stupio na mjesto člana 4/VIII sa sljedećom formulacijom: „Takođe i dugovi koji dolaze od štete učinjene od kakva nedopuštena djela sude se po pravilima koja djeluju na mjestu gdje je djelo učinjeno koje je štetu donijelo. Izuzimlju se pak slučajevi označeni u tački e. članka 793”¹⁰⁶

*J. Mjerodavno pravo za kvazikontrakte
(Lex loci actus — čl. 794 OIZ)*

Mjerodavno pravo za kvazikontrakte uređeno je u odredbi čl. 794 OIZ-a, koja glasi: „Takođe i dugove od različitih poslova, djela, prilika (586–602), treba suditi po pravilima mjesta u kome je postalo djelo ili se zbio događaj od koga dug potječe.”

U drugom zapisu Bogišić je uz čl. 4/VIIa, koji je prethodio ovoj odredbi, zapisao sljedeći komentar: „Gornji članak treba razrijediti na dvoje, tj. quasi contractus treba da dođu u osobiti članak, a ne kako je prije bilo. Prema tome što Bavarski kaže (paragraf 87) (osim starateljstva o kome nema govora ovdje) trebalo bi taj članak ovako sastaviti: „Dugovi koji polaze od djela i događaja koji isto nijesu ugovori ili su nalik ugovorima sude se po pravilima mjesta u kome se zbi događaj ili djelo iz koga dug potiče”.¹⁰⁷

U petrogradskoj verziji teksta OIZ-a, čl. 790 je stupio na mjesto člana 4/VIIa sa sljedećom formulacijom: „Dugovi koji dolaze od djela i poslova naličnih na ugovore ili se osnivaju upravo na zakonskome naredjenju sude se po pravilima mjesta u kome postade djelo ili događaj od koga dug potiče.”¹⁰⁸

*K. Priznanje stranih sudskih odluka (Sistem
ograničene kontrole — čl. 795 OIZ)*

Mjerodavno pravo za dejstvo i posljedice presude stranog suda uređeno je u odredbama čl.795 OIZ-a. Odredbe glase: „Djestvo i posljedice presude koju inostrani sud izreče, mjere se po zakonima države kojoj taj

¹⁰⁵ ZBB HAZU, VIII/1.

¹⁰⁶ ZBB HAZU, VIII/1.

¹⁰⁷ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str.22 i 23, ZBB HAZU, XII/7.

¹⁰⁸ ZBB HAZU, VIII/1.

sud pripada. Ipak, ta djestva i posljedice neće se nikako pružati dalje od onih koje crnogorski zakoni daju presudama svojih sudova (796 tač. c).”

U prvom zapisu, Bogišić je za odredbe čl. 4/XIV, koje su ovim prethodile, izričito zapisao da su sačinjene po uzoru na paragraf 35 njemačkog projekta. U toj verziji teksta OIZ-a odredbe člana 4/XIV su glasile: „Djestvo i posljedice presude koju je inozemni sud izrekao mjeri se pravilima mjesta u kojoj je sjedište toga suda. Ipak presude inostranih sudova neće se priznavati:

1. kad inozemni sud po crnogorskim pravilima nije bio nadležan da sudi posao o kome je riječ;

2. ako parnica podignuta protiv Crnogorca nije mu lično ni preko crnogorske Vlasti bila na vrijeme javljena da se braniti može;

3. ako se sud nije obzirao na opseg svoje ovlasti Crnogorca i na prava koja mu daje taj položaj;

4. ako presuda ide na nešto što se po zakonima crnogorskim niko naterati ne može ili na naplatu globe ili naknade za djelo koje crnogorski zakoni ne smatraju posljedicom toga djela.

I za posljedice koje potiču od počimanja takve parnice u inozemnom sudu vrijede pravila izložena u i rastavku i u tačkama 1. i 3. ovoga člana”.¹⁰⁹

Uz ova ograničenja, Bogišić je zapisao da su sačinjena po uzoru na paragraf 36 i 37 njemačkog projekta. Zatim je dodao: „Vidi posljednja alineja paragrafa 37”.¹¹⁰ Pored prvog stava člana 4/XIV (s lijeve strane) Bogišić je zapisao: „Isto njem. pr. paragraf 35. N1 navoda misli da ne treba jer se i res judicata mjeri po pravilima suda koji presudu izdade”.¹¹¹

U drugom zapisu Bogišić govori o „premještanju” člana 4/XIV. Evo njegovog zapažanja o tome: „Član 4/XIV (sada na str. 11 i 12) treba da bude prenesen odma poslije prenašanja dugova, tj. poslije člana 4/IX. To biva radi toga što ovdje nije govor o proceduri kao o takvoj, nego prosto nekim aktima te procedure koja se čisto imetka tiču te se predstavljaju kao neka ugovora ili djela koji uplivaju na imovinu, isto kao ugovor, quasi contract delicti itd. Ništa bolje ne pokazuje da mu je mjesto ovdje koliko to da je njemački projekat stavio prenašanje dugova odmah uz ugovor, a mi znamo da se ta može dogoditi per sententiam iudicis. Osim toga u proceduralnim poslima ima takođe materijalna strana suštine, i strana

¹⁰⁹ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str.12, ZBB HAZU, XII/7.

¹¹⁰ Ibid, str.12.

¹¹¹ Ibid, str. 11.

forme (npr. forma osude), te pošto poslije ovoga članka dolazi naređenje zahvaća i formalnu stranu procedure”.¹¹²

U istom zapisu, Bogišić je objasnio određenu izmjenu: „Popravljeno i dodan članak za šestu knjigu”.¹¹³ Neposredno prije petrogradske verzije teksta OIZ-a, član 4/XI je glasio: „Zakonska djestva i posljedice presude koju je inostrani sud izrekao mjere se po zakonima države toga suda, ipak ona neće nikako ići dalje nego li idu djestva i posljedice presuda po crnogorskim zakonima”.¹¹⁴

U petrogradskoj verziji teksta OIZ-a, čl. 792 je stupio na mjesto čl. 4/XI, pa je, sa nešto izmijenjenom formulacijom, glasio: „Djestva i posljedice presude koju inostrani sud izreče mjere se po zakonima države toga suda. Ipak, ta djestva i posljedice neće nikako ići dalje od onih koje crnogorski zakoni presudama daju”.¹¹⁵

*L. Kad se neće priznavati presude stranih sudova
(čl. 796 OIZ)*

U prvoj verziji teksta OIZ-a, čl. 4/XIV je obuhvatao i priznanje stranih sudskih odluka i razloge zbog kojih se ono može uskratiti. U konačnoj verziji došlo je do razdvajanja ova dva pravila, i to u odredbama čl. 795 i čl.796 OIZ-a.

Odredbe čl.796 OIZ-a uređuju razloge zbog kojih se presude stranih sudova neće priznavati u Crnoj Gori. One glase: „Presude inostranih sudova neće se nipošto u Crnoj Gori priznavati u ovim slučajevima:

a) ako u parnici podignutoj protiv Crnogorca nije mu bio dan priličan način, ni njemu lično ni preko crnogorske Vlasti, da se može pravilno braniti u pravdi koja je tom presudom dovršena;

b) ako se inostrani sud, vršeći svoj posao, nije obzirao na to, kolika je imovinska svojevlast Crnogorca i koja mu prava otuda dolaze;

c) ako presuda izlazi na nešto na što se, po zakonima crnogorskim, niko natjerati ne može, ili ide na plaćanje globe ili naknade za kakvo djelo kome crnogorski zakoni ne priznaju take posljedice”.

¹¹² Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 16, ZBB HAZU, XII/7.

¹¹³ Ibid, str. 23.

¹¹⁴ ZBB HAZU, VIII/1.

¹¹⁵ ZBB HAZU, VIII/1.

Kao što smo vidjeli, Bogišić je u prvom zapisu izričito naglasio da su ove odredbe rađene po uzoru na paragraf 36 i 37 njemačkog projekta. Pri tome je posebno potencirao paragraf 37.

U drugom zapisu Bogišić je imao sljedeći komentar: „Popravljen i dodan članak za šestu knjigu” (čl. 4/XI).¹¹⁶

U verziji teksta OIZ-a, koja je neposredno prethodila petrogradskoj, umetnut je član 18a u kojem je bilo četiri razloga za nepriznavanje presuda stranog suda. Prvi razlog je bio utvrđen u odredbi stava 1. tačka a, koji je glasio: „Presude inozemnih sudova neće nikako u Crnoj Gori priznavane biti ako inostrani sud po crnogorskim pravilima nije bio nadležan da sudi posao o kom je presudu izrekao.”¹¹⁷

U petrogradskoj verziji (čl. 793) izuzetak iz tačke a ovog člana je izbrisan, tako da su u njoj ostala tri razloga zbog kojih se neće priznati strana sudska odluka.

U toj verziji, član 793 (konačno čl.796) je glasio:

„Presude inozemnih sudova neće nikako u Crnoj Gori priznavane biti ako:

a) ako u parnici podignutoj protiv Crnogorca nije mu bio dan upravni preko crnogorske Vlasti priličan način da se može pravilno braniti u pravdi koja je tom presudom završena;

b) ako se inozemni sud, vršeći svoj posao, nije obzirao na obim imovinske svojevlasti Crnogorca i na posljedice koje iz toga potiču;

c) ako presuda ide na nešto na što se po zakonima crnogorskim, niko natjerati ne može, ili na plaćanje globe ili naknade za kakvo djelo ili propuštanje kojima crnogorski zakoni ne priznaju take posljedice”¹¹⁸

*Lj. Izvršenje presuda stranog suda
(Uzajamnost — čl. 797 OIZ)*

Uslov za izvršenje presude stranog suda u Crnoj Gori je uzajamnost „u takim poslovima”. Bogišić pritom upućuje na pravila Zakona o sudskom postupku, kojim će se bliže urediti ovo pitanje.

Izvršenje presude stranog suda je uređeno u odredbama čl.797 OIZ-a, koji glasi: „I kad crnogorski sud prizna presudu inostranog suda, time se on još ne obavezuje nastojati da bude i izvršena. Izvršenje presuda

¹¹⁶ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 23, ZBB HAZU, XII/7.

¹¹⁷ ZBB HAZU, VIII/1.

¹¹⁸ ZBB HAZU, VIII/1.

inostranog suda biva samo na osnovi uzajamnosti u takim poslovima, između Crne Gore i države kojoj taj sud pripada. Ali, kako vršenje presuda u opšte dolazi u krug poslova sudskoga reda i postupanja, najzgodnije je mjesto za taka pravila u zakonu o sudskome postupku”.

Pravila o izvršenju presude stranog suda nije bilo u prvim verzijama teksta OIZ-a. Istina, u prvom zapisu Bogišić je istakao da u šestoj knjizi (šesti dio OIZ-a) treba zasebno urediti priznanje, a zasebno izvršenje stranih sudskih odluka.¹¹⁹ U drugom zapisu Bogišić je istakao da su procesne odredbe, po pravilu, za posebne zakone. Izuzetno, u OIZ-u treba urediti samo one „strane postupka koje pravce mijenjaju imovinske sveze trebalo ih je ovdje uvrstiti kao što čini njemački predlog, a ostale je i on ostavio zakoniku o sudskom postupku”.¹²⁰ Kako se vidi, njemački projekat je i u ovom dijelu uticao na Bogišića da predvidi odgovarajuća rješenja, što je on i učinio u odredbama čl. 797 OIZ-a.

M. Mjerodavno pravo za formu (oblik) pravnog posla (Locus regit actum — čl. 798 OIZ)

Mjerodavno pravo za formu pravnog posla uređeno je u odredbama člana 798. OIZ-a Odredbe glase: „U svemu što se tiče oblika, tj. načina kojim treba da se uredi vanjska strana kakva imovinskoga posla, red se je vladati po zakonima onoga mjesta gdje se uređuje. Ipak, ako je oblik kakva posla prema naređenjima crnogorskih zakona, crnogorski ga sudovi mogu priznati zakonitim, pa baš da i ne bi u svemu odgovaralo pravilima mjesta gdje je postao.”

Početna verzija ovih pravila bila je uređena u čl.4/XI teksta OIZ-a. Uz ovaj član Bogišić je izričito istakao da je imao u vidu paragraf 9 i paragraf 10/IV njemačkog projekta.¹²¹

U drugom zapisu izmijenjen je redosljed dotadašnjeg člana 4/XI. Tom prilikom Bogišić je zapisao: „Čl. 4/XI (sada na str. 10), koji govori o formi, doći će odma za čl. 4/XII”.¹²² Zatim je uslijedio sljedeći komentar: „O načelu nema sumnje jer je primljen u svim zakonima i učevnim knjigama. Isti paragraf postavi posve drugo načelo kao glavno, treba li da mu slijedim...? Možda bi dobro bilo, ali ću ja inače narediti, pak će trebati

¹¹⁹ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str.12, ZBB HAZU, XII/7.

¹²⁰ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str.14 i 15, ZBB HAZU, XII/7.

¹²¹ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str.10, ZBB HAZU, XII/7.

¹²² Zapis od 8. aprila 1882. godine, str.16, ZBB HAZU, XII/7.

da čujem razloge g. Neübauera. Kad budem s njim govorio treba osobito naglasiti da ja nemam familije i nasljedstva te da je pitanje prostije. Treći rastav ovoga članka koji se ne nalazi u paragrafu 9 njemačkog projekta mislim da će dobro biti prenijeti u VI-tu knjigu. To će biti kao interpretatio autentica, premda je Bavarski paragraf 125 protivna mnjenja koje mi se ne čini odviše važno”.¹²³

U petrogradskoj verziji, čl. 4/XII je postao član 795 sa sljedećom formulacijom: „Oblik poslova, tj. način kojim se uređuje izvanjska strana kakva imovinskoga posla (treba li npr. da su ugovori neke vrste pismeni ili ne, treba li da je isprava sudom ovjerena ili ne i td.), sudi se po zakonima mjesta gdje je posao postao i uređen bio. Ipak, ako je oblik kakva posla prema naređenja crnogorskoga zakona, crnogorski ga sudovi mogu priznati zakonitim i onda kad ne bi posve odgovaralo pravilima onoga mjesta gdje postade.”¹²⁴

N. Mjerodavno pravo za oblike i obrede pri sticanju prava svojine ili drugog stvarnog prava (Lex rei sitae — čl. 799 OIZ)

Bogišić je zadržao lex rei sitae i za forme i druge formalnosti pri sticanju prava svojine i drugih stvarnih prava na pokretnim i na nepokretnim stvarima. To je logičan slijed pravila prihvaćenih u odredbama članova 790 i 791 OIZ-a. Odredba člana 799, koja ih slijedi, glasi: „Oblici i obredi koje treba vršiti kad se stječe vlastina ili drugo stvarno pravo, kao i kad se mijenja imalac ma koga prava te vrste, potvrđeni su pravilima mjesta u kome se te stvari nalaze (790, 791).”

U početnim verzijama teksta OIZ-a navedenog pravila nije bilo. Ono je prvi put uneseno neposredno prije petrogradske verzije, i to u odredbu tadašnjeg čl. 4/XIIa. Ova odredba je glasila: „Oblici i obredi koji su prepisani za usvojenje i odsvojenje stvarnih dobara i u opšte za promjene imaoća vlastine i drugih stvarnih prava potvrđeni su pravilima istog mjesta po kojima se sude i sami poslovi kojih se oblici i obredi tiču.”¹²⁵

U petrogradskoj verziji teksta OIZ-a, čl. 796 je stupio na mjesto čl.4/XIIa sa sljedećom formulacijom: „Oblici i obredi koje treba vršiti kad se god stječe vlastina ili drugo stvarno pravo, kao i kad se mijenja imalac

¹²³ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 23 i 24, ZBB HAZU, XII/7.

¹²⁴ ZBB HAZU, VIII/1.

¹²⁵ ZBB HAZU, VIII/1.

svakoga tvarnog prava podvrženi su pravilima mjesta u kome se te stvari nalaze (785–786)”¹²⁶

Nj. Mjerodavno pravo za državljanstvo (čl. 800 OIZ)

Posljedni član posvećen međunarodnom privatnom pravu u OIZ-u odnosi se na mjerodavno pravo za državljanstvo. Odredba glasi: „Kad je do čijega državljanstva, po kojim će se pravilima neki posao suditi, pa se dogodi da je taj čovjek već iz predašnjeg državljanstva izašao, a u drugo ne stupio, tada, za sve vrijeme koje on ostaje u tome položaju, taki će se posao suditi po zakonima zemlje kojoj je pređe državljanin bio”.

U prvom zapisu Bogišić je istakao da je ova odredba rađena pod uticajem paragrafa 32 njemačkog projekta. U početnoj verziji teksta OIZ-a, čl. 4/XIII je glasio: „Kad je do čijega državljanstva, koja će se pravila primijeniti kakvu poslu, pa se dogodi da je taj o čijemu je državljanstvu riječ iz preznjega istupio, a u drugo ne stupio, i opet će se uzeti pravila države čijemu je državljanstvu prije bio. Naprotiv kad istupi iz zemlje u kojoj je ropstvu podvržen bio, u podobnim pitanjima uzimaće se pravila mjesta gdje se nastanio, a kad postojana stanovanja nema tada onog mjesta u koga se nalazi”¹²⁷.

U drugom zapisu, Bogišić je ponovio da je ovaj član sastavljen po uzoru na paragraf 32 njemačkog projekta. Evo njegovog komentara: „4/XIII. Rediziran na str. 11 ove sveske i to prema paragrafu 32 njemačkog projekta, jer mislim da je dobro. Stil treba popraviti.”¹²⁸

U petrogradskoj verziji teksta OIZ-a čl.797 je stupio na mjesto člana 4/XIII sa sljedećom formulacijom: „Kad je do čijega državljanstva po kojim će se pravilima neki posao suditi, pa se dogodi da je taj čovjek već iz preznjega državljanstva istupio a drugo ne dobio, tada, za sve vrijeme koje on ostaje u takome položaju taj posao treba suditi po zakonima zemlje koje je pređe državljanin bio”¹²⁹.

U verziji teksta OIZ-a, neposredno prije petrogradske, stajala je i odredba stava 2. koja se ticala ropstva, ali je ona kasnije izbrisana. Odredba je glasila: „Naprotiv kad ko izađe iz domovine u kojoj je ropstvu podvržen bio te pređe u zemlju gdje se ropstvo ne trpi, u svim će se slučajevima

¹²⁶ ZBB HAZU, VIII/1.

¹²⁷ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 11, ZBB HAZU, XII/7.

¹²⁸ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 24, ZBB HAZU, XII/7.

¹²⁹ ZBB HAZU, VIII/1.

podobnim gornjemu uzimati mjerilom zakona njegova sadanjega prebivanja, a ako postojanja prebivanja nema, tada po pravilima mjesta gdje se uprav nahodi”.¹³⁰

O. Uticaj njemačkog projekta na neke izbrisane odredbe iz ranijih verzija teksta OIZ-a

U svoja dva zapisa Bogišić je ostavio i dokaze o uticaju njemačkog projekta na neke odredbe teksta OIZ-a, koje su u petrogradskoj verziji izbrisane. Najprije se ima u vidu odredba o mjerodavnom pravu za slučaj ustupanja duženja (cesija), koja je bila sastavljena po uzoru na paragraf 14 njemačkog projekta. Ova odredba je u početku glasila: „Ustupanje duženja, tj. svakoga prenašanja dužiteljskog prava na drugoga, potvrđeno je pravilima onoga mjesta kojega pravila vrijede i za sam dug koji se ustupa”.¹³¹

U drugoj verziji teksta OIZ-a, ova odredba je bila uređena u čl.4/X.¹³² U istom zapisu Bogišić je konstatovao da je riječ o dobrom rješenju i podvukao da je ovo rađeno po uzoru na paragraf 14 njemačkog projekta.¹³³ U verziji teksta OIZ-a, koja je prethodila petrogradskoj, odredba ovog člana je glasila: „Posao kojim ko prenosi svoja dužiteljska prava na koga drugoga, tj. ustupanje dugova sudi se po zakonima onoga mjesta kojega pravila vrijede i za samo duženje koje se ustupa”.¹³⁴ U petrogradskog verziji teksta OIZ-a ovaj član je izbrisan.

Drugi član, koji je kasnije izbrisan, sastavljen je po uzoru na paragraf 15 njemačkog projekta. Riječ je o mjerodavnom pravu za slučaj pričinjene povjerioci. Odredba tadašnjeg člana 4/X je glasila: „Suđenje imovinskoga posla dužnika kojim čini nezakonitu štetu dužiteljima biva pravilima mjesta dužnikova prebivanja kad je djelo preduzeto, kad nema tvrda prebivanja tada onoga mjesta u kome se pri tome nalazi”.¹³⁵ U narednoj verziji teksta OIZ-a došlo je do „premještanja” odredbe navedenog člana u čl.4/IX. Tom prilikom Bogišić je konstatovao da je ova odredba

¹³⁰ ZBB HAZU, VIII/1.

¹³¹ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 9, ZBB HAZU, XII/7.

¹³² Zapis od 8. aprila 1882. godine, str.15 i 17, ZBB HAZU, XII/7.

¹³³ Ibid, str. 23.

¹³⁴ ZBB HAZU, VIII/1.

¹³⁵ Zapis od 5. aprila 1882. godine, str. 10, ZBB HAZU, XII/7.

dobro formulisana i ponovio da je rađena po uzoru na paragraf 15 nje-mačkog projekta.¹³⁶

U verziji teksta OIZ-a koja je prethodila petrogradskoj, odredba ovog člana je glasila: „Suđenje imovinskih djela kojima dužnik nezakonito štetu čini dužiteljima, biva prema pravilima mjesta dužnikova prebivanja kad je djelo preduzeo, a kad ne bi imao postojana prebivanja tada onoga mjesta u kome se pri tome nalazio”.¹³⁷ U petrogradskoj verziji ovaj član je izbrisan.

LITERATURA

- [1] Tanja Wagner, Die Entstehung des Bürgerlichen Gesetzbuchs unter besonderer Berücksichtigung der darüber geführten Reichtagsdebatten, Hausarbeit (Hauptseminar), 2007;
- [2] *Thomas Vormbaum*, Die Rechtsfähigkeit der Vereine im 19. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte des BGB, Berlin/New York 1976;
- [3] *Michael Behn*, Die Entstehungsgeschichte der einseitigen Kollisionsnormen des EGBGB unter besonderer Berücksichtigung der Haltung des badischen Redaktors Albert Gebhard und ihre Behandlung durch die Rechtsprechung in rechtsvergleichender Sicht, Frankfurt a. M. 1980;
- [4] W. Schubert, Materialien zur Entstehungsgeschichte des BGB, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1978., 28; M. Schmoeckel, Auf der Suche nach der verlorenen Ordnung, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 2005;
- [5] Davor Babić, Međunarodno privatno pravo u Bogišićevom zakoniku, Bogišić i kultura sjećanja — Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića, Zagreb, 2008;
- [6] Maja Kostić-Mandić, Međunarodno privatno pravo, Podgorica, 2017;
- [7] Lazar Glišović, Nemački građanski zakonik Od pravnog partikularizma do kodifikacije građanskog prava, Strani pravni život, br. 59/2015, str. 223–241;
- [8] Zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu (u tekstu: ZBB HAZU), XIV/8, XII/7;
- [9] Valtazar Bogišić, Izabrana djela, Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru, Podgorica, 2004;
- [10] Dušan Vuksan, Zapisi, knjiga XV, sveska 1–6, januar, juni 1936. godine;
- [11] Izvještaj Valtazara Bogišića Ivanu Davidoviču Deljanovu o radu na Zakoniku u toku 1884. i 1885. godine od 20. avgusta/1. septembra 1885. godine, objavljen u knjizi: Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru, Podgorica, 2004. godine;
- [12] Valtazar Bogišić, Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava, izabrana djela, studije i članci, Podgorica — Beograd, 2004;
- [13] Bogišićev zapis od 5. aprila 1882. godine, ZBB HAZU, XII/7;
- [14] Bogišićev zapis od 8. aprila 1882. godine, str.13, ZBB HAZU, XII/7.

¹³⁶ Zapis od 8. aprila 1882. godine, str. 23, ZBB HAZU, XII/7.

¹³⁷ ZBB HAZU, VIII/1.

Zoran P. RAŠOVIĆ

THE INFLUENCE OF THE GERMAN PROJECT OF THE CIVIL
CODE ON THE REGULATIONS OF THE INTERNATIONAL
PRIVATE LAW IN THE GENERAL PROPERTY CODE
FOR THE PRINCIPALITY OF MONTENEGRO

Summary

In the second half of the XIX century substantial activities on codification were carried out in the area of the Property Law in Germany and in Montenegro. At the beginning of the 1874, for the purpose of drafting the German Civil Code, first the Subcommission was formed, and soon after also the Commission, composed out of the most eminent jurists in Germany. On the other hand, Prince Nikola had entrusted this work to Valtazar Bogišić, a man endowed with fine virtues of mind, knowledge, energy and loyalty.

The German codification commission concluded its work by the end of 1887, when the Draft of the Civil Code was submitted to the German chancellor Bismarck. Despite numerous critics, the Draft was fundamental for the newly appointed commission, which got a similar assignment as the previous one. Unlike the first German codification commission, Bogišić was much more successful. Several months later he handed over to Prince Nikola his completed monumental work. The work will become well known world wide.

It is noted that while working on the Code Bogišić consulted the members of the first German commission regarding certain issues. In science are less known the results of these consultations, while the impact of the German project of the Civil Code on the regulations of the international private law in the General Property Code for the Principality of Montenegro has remained almost untackled.

After he introduced Prince Nikola with those chapters of the German project, Bogišić received the order to elaborate these questions in the Montenegrin Code as well. From the so-called Berlin readings, which considered the regulations of the International Property Law, Bogišić knowingly drew ideas for his solutions. Many of these solutions stay relevant today.

Key Words: German Project — International Private Law, General Property Code, Bogišić, German Codification Commission

